

Vasat Ümmet Örneği

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Vehbi ŞAHİNALP*

Özet

Varlıkların en üstünü olarak yaratılan insan, çok yönlü sosyal bir varlık olmanın gereği, akıl gibi son derece önemli bir cevherle beraber, oldukça karmaşık duygularla da donatılmıştır. Bu itibarla insan, hem akıl, hem de duygularının etkisinde kalabilecek bir yapıda yaratıldığından, farklı boyutlarda olumlu veya olumsuz davranışlar sergileme kabiliyetine sahiptir. Ancak insan bu davranışlarını içgüdüsel tahriklerle değil, iradî olarak gerçekleştirdiğinden yaptıklarından sorumlu tutulmuştur.

Kişi, akıl ve duygu yönlerinden birisini ihmal etmek, diğerini ise devreye sokmakla, insanî ve hayvanî noktalar arasında gelgitler yaşayabilmektedir. Bu uç noktalar arasında meydana gelecek bocalamalar ise, insan için oldukça önemli kayıplara neden olabilmektedir. Kullarını çok seven yüce Allah; onları, böyle bir şaşkınlık içinde bırakmak istemediğinden rahmetinin gereği olarak birer elçi ve eğitimci olarak yetiştirip hazırladığı peygamberlerin rehberliğinde, bizzat kendisi tarafından geliştirilen bir eğitim programına tabi tutmuştur. Bu eğitimi başarıyla bitirenler, aklın ve duyguların verilmiş amacını iyi kavrayarak onlar arasındaki dengeyi kurmakla, Allah'ın sevdiği ideal birer insan kıvamına ermişler ve huzurlu toplumlar oluşturmuşlardır. Bu eğitimi reddedenler ise, akıl almaz maceralara girerek, hem kendilerine, hem insanlığa büyük acılar yaşatmışlar, adeta dünyayı kendilerine de, başkalarına da zindan etmişlerdir.

Bu makalemizde, Yüce Allah'ın, dengeli ve tutarlı olarak övdüğü "Vasat Ümmet" kapsamına girmek için hangi özelliklere sahip bireyler olması gerektiğini, böyle bir huzur toplumunun nasıl

* HRÜ. İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Şanlıurfa.

inşa edilebileceğini, başta Kur'ân, Sünnet olmak üzere ilgili kaynaklardan ana hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Vasat, Ümmet, İtidal, Denge, İstikamet, İfrat, Tefrit.

Abstract

Human, created the most sublime of existence, as required to be a multi-faceted social presence, equipped with a very complicated feelings, besides an extremely important ore as mind. By his nature, since human affected by his mind and emotions, may have a number of positive or negative behavior. Because of acting not instinctive but his will, human has held responsible for his behavior.

Human may neglect or keep in the forefront his mental or emotional side. So, they may choose one of the humane or beastly life. This vacillation can lead to significant losses for the people. Allah Almighty who very loves his servants has sent a training program through the prophets, developed by Himself, , trained as a messenger and educator, in order not to leave his servant in vacillation. The successfully finishers of this training have become an ideal human Allah loves and created a peaceful society by good grasping the purposes of mind and senses given and establishing the balance between them. Those who reject this training have hurt both themselves and human civilization and turned the world into the dungeon for both themselves and the other people by entering inconceivable adventures.

In this paper, it has been tried to determine required characteristics of human, involved in the "Mediocre Ummah" that praised by Allah Almighty as consistent and balanced, and how to built a peaceful community from viewpoint of the Qur'an and Sunnah.

Keywords: Mediocre, Ummah, Moderation, Balance, Direction, Extremism, Negligence.

Giriş

1. “Vasat Ümmet”

Vasat Ümmet tabiri, Vasat ve ümmet olmak üzere iki kavramdan oluşmaktadır. Bu tabirin anlamının iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle her bir kavramın hangi anlamlara geldiklerinin vuzuha kavuşturulmasında, bunların Kur’ân-ı Kerim ve Sünnette hangi anlamlarda kullanıldıklarının bilinmesinde fayda vardır.

1.1. “Vasat” (الوسط)

1.1.1. Sözlükte “Vasat”

Vasat kavramı sözlükte, her şeyin dengelisi, mutedili, makbulü, iyisi, muteberi, ortancası ve ortalaması gibi anlamlara gelir. Vasat, iki tarafı da dengede tuttuğundan adalet anlamında da kullanılmıştır.¹ “Veseta” (وسط) veya “tevsseta” (توسط) şeklinde fiil olarak kullanıldığı zaman “Bir yerin veya toplumun ortasına girdi veya ortalarında bulundu” anlamını ifade etmiş olur.² Buna göre ism-i tafdil kipi olan “Evsat” (أوسط), bir şeyin en iyisi, en hayırlısı, kişi olarak bir toplumun en âdili,³ soy bakımından en üstünü ve en tercihlisi gibi anlamlara da gelir. Bir kişi hakkında, “Evsetu’l-Kavm” *أوسط القوم* denildiği zaman, onun kendi toplumunun konum, kalite, kişilik, soy ve şeref açısından önde olanı olduğu ifade edilmiş olur.⁴ Ayrıca “Evsat” (أوسط), vasat gibi normal düzey, bir şeyin ortalaması, ortancası, insanların normali, orta hallisi gibi anlamlara da gelmektedir.⁵ “Vâsîtatü’l-Kılâde” *واسطة القلادة* denildiği zaman ise, kolyeyi ortlayan en değerli cevher kastedilmiş olur.⁶ Bu nedenle,

¹ el-Askerî, *Mu’cemu Furuki’l-Luğaviyye*, Müessesetu’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Kum 1412, I, 572.

² İbn Seyyideh, *el-Muhkemu ve’l-Muhît*, thk. Abdülhamid Hindavî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Beyrut 2000, VII, 595.

³ Bkz. el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-Münîr fi Garîbi’iş-Şerhi’l-Kebîr*, el-Mektebetü’l-İlmiyye Beyrut, ts, II, 658.

⁴ İbn Faris, *Mücmelu’l-Luğa*, et-Tab’atu’s-Sâniye, Müessesetu’r-Risale, Beyrut 1986, I, 924.

⁵ el-Hamevî, *el-Misbâhu’l-Münîr fi Garîbi Şerh’il-Kebîr*, II, 658.

⁶ el-Cevherî, *es-Sihah Tâcul-Luğa*, et-Tab’atu’r-Râbi’a, Daru’l-İlm Li’l-Melâyîn, Beyrut 1987, III, 1167.

adet olarak gerek gerçekten itibarlı kişiler veya liderler, gerekse de kendisine itibar atfedilenler, içinde buldukları mecliste halkı ortalayacak bir konumda otururlar. “el-Vasat” الوسط kelimesinin müennesi, “el-Vusta” الوسطي dır.

1.1.2. Kur’ân-ı Kerim’de “Vasat”

Kur’ân-ı Kerim’de “Vasat” ve türevleri; âdil, akli başında, akli-1 Selim sahibi, ortalama, orta halli gibi anlamlarda kullanılmış olup, türevleriyle birlikte Kur’ân-ı Kerim’de beş yerde geçmektedir.¹

1.1.2.1. Âdil Anlamında “Vasat”

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا “İşte böylece sizi insanlığa şahit olmanız, Resûlün de size şahit olması için sizi âdil bir ümmet kıldık” ayetinde geçen “Vasat” kelimesi, âdil anlamındadır.

1.1.2.2. Akl-1 selim sahibi Kişi Anlamında “Evsat”

Çoğu müfessirlere göre Kalem suresinin yirmi sekizinci ayeti, önceki kavimlerden Yemen’li hayırsever yaşlı bir babadan çocuklarına miras kalan bahçe sahiplerinin yoksullara karşı katı tutumlarını, Kureyş müşrikleri hakkında bir darb-ı mesel olarak getirmektedir. Bunlar, babalarının yoksullara yaptığı yardımı keserek o bahçeden hiçbir yoksula hiç bir şey vermeyeceklerine ilişkin yemin ederek inşallah bile demeden ertesi gün sabahleyin erkenden bahçenin ürünlerini devşirmeye gitmişlerdi. Ancak bahçelerinin kapkara kesilmiş olduğunu gördüklerinde, قَالَ أَوْسَطُهُمْ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْلَا تُسَبِّحُونَ “Onların en vasatı (akl-1 selim sahibi olanı), ‘Ben size, Rabbinizi tenzih etsenize! dememiş miydim?’ dedi.”²

1.1.2.3. Bir şeyin Ortalaması, İyisi Anlamında “Evsat”

Yeminini bile bozan bir kimsenin kefareti belirleyen فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ “Onun kefareti,

¹ Bkz. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bakî, *el-Mu’cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Lur’âni'l-Kerim*, (v s t) maddesi.

² Bkz. es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân An Tefsîri'l-Kur’ân*, Thk. İbn Âşûr, Dâru İhyai’t-Turâsi'l-Arabi, et-Tab’atu’l-ûlâ, Beyrut 2002, II, 8.

*ailenize yedirdiğinizin vasat olanından on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir*¹ ayetinde geçen “Evsat” *أوسط* kelimesi, çeşitli tefsirlere göre normal, orta halli, emsal, benzer, bir şeyin iyisi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Buna göre ayetin *فَكَفَّارَتُهُ* *إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ* kısmı, “Onun yemini bozmanın kefareti, ailenize yedirdiğinizin normalinden, benzerinden, iyisinden ve ortalamasından on yoksulu yedirmektir” gibi bir birine yakın şekillerde tefsir edilebilmektedir. Buna göre, yoksulu yedirme şeklindeki kefaretin en makbulü, kişinin ailesine yedirdiğinin iyisinden on yoksulu yedirmesi olarak ortaya çıkmaktadır. “(Malınızdan) sevdiğinizden (Allah yolunda) harcamadıkça, siz iyiliğe erişemezsiniz!”² ayeti de bu anlamı desteklemektedir.

1.1.2.4. Ortanca Anlamında “Vasat”

Kur’ân-ı Kerim’de beş vakit farz namaza devam edilmesi emredilirken “es-Salâtu’l-Vusta” (الصلاة الوسطى) olarak bildirilen ortanca bir namaza özen gösterilmesine özellikle dikkat çekilmiştir.³ Böylece ortanca namazın, zaman ve önem bakımından diğer dört vakit namazdan farklılık arz ettiğini anlamaktayız. Ancak Kur’ân-ı Kerim’de önemine vurgu yapılan bu namazın hangi namaz olduğu açıklanmadığından, buna dair hadis rivayetlerinin de farklı olmalarından, bu namazın bazen ikindi, bazen öğlen, bazen de sabah namazı olduğu yönünde değişik görüşler ileri sürülmüştür.⁴ Bu nedenle ayette geçen ortanca namaz anlamındaki “es-Salatu’l-Vusta” (الصلاة الوسطى) nın hangi namaz olduğu konusunda müfessirler arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Böyle olunca, beş vakit namaza hassasiyet gösteren mü’minler, aynı zamanda namazların kalbi mesabesindeki ortanca namazı da eda etmiş olmanın bahtiyarlığına ermiş olurlar.

¹ Maide, 5/89.

² Âl-i İmran, 3/92.

³ “Namazlara ve orta namaza devam edin, Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun!” (Bakara, 2/238).

⁴ Bkz. İyad b. Musa b. İyad b. Amrun es-Sebtî, *Meşâriku’l-Envâr fi Sihâhi’l-Âsar*, el-Mektebetu’l-Atîka ve Daru’l-Âsar, Beyrut ts, II, 295.

1.1.2.5. Fiil Kipi Olarak “Vasata”

Vasat (الوسط) mastarının fiil kipi, “Veseta” (وسط) dır. Kur’ân-ı Kerim’de fiil olarak sadece Âdiyat suresinin فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا ayetinde, cemi müennes gaip kipinde geçmektedir. Yüce Allah bu ayette, saldırgan düşman topluluklarının üzerine akın ederek onların ortalarına kadar dalmakla, taşıdığı mücahide yardımcı olan değerli atlara yemin etmektedir.¹

1.1.3. Sünnette “Vasat”

Vasat, hadislerde daha da çok kullanılan bir kavramdır. Genellikle bir şeyin ortası, orta hallisi, bir şeyi ikiye ayıran ayırım, halkın arası gibi anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Resulullah (s.a.s) zekât konusunda, “Allah sizden ne malınızın en iyisini ister, ne de en kötüsünü vermenizi emreder; lâkin malınızın orta hallisini zekât olarak veriniz!” buyurmuştur.² “Evsat” (أوسط) kipi, cennetin yüz dereceye ayrıldığını, en yüksek ve en güzel derecesinin Firdevs olduğunu, bunun ise cennetin ortasında bulunduğunu bildiren hadiste de geçmektedir.³ Yine, amellerinin en hayırlısının orta hallisi olduğunu ifade eden hadislerde de aynı kip kullanılmıştır.⁴

1.2. Ümmet (الامة)

1.2.1. Sözlükte “Ümmet”

Ümmet kavramı sözlükte; bir asrın insanları, her bir peygamberin kendi tabileri, arkasından gidilen adam, halktan bir grup insan, bir zaman dilimi, bir insan grubunu temsil eden kişi, boy-pos ve anne olmak üzere sekiz farklı anlama gelmektedir.⁵

¹ “Soluk soluğa koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara yemin olsun ki, insan Rabbine karşı pek nankördür.” (Âdiyat, 100/1, 2, 3, 4, 5, 6.)

² Ebu Davûd, *Sünenü Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, ts, II, 274.

³ et-Taberanî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, ts, VII, 213.

⁴ el-Beyhakî, *Şu’abü’l-İman*, Mektebetü’r-Rüşd, Bombay- Hindistan 2003, V, 296.

⁵ Takıyyu’d-Din, Süleyman b. Benîn b. Halef b. Avd, *İttifaku’l-Mebânî ve İftiraku’l-Meânî*, Daru Ammar, et-Tab’atü’l-Ülâ, Ürdün 1985, I, 234.

1.2.2. Kur'ân-ı Kerim'de "Ümmet"

Ümmet kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de yaklaşık 50 yerde geçmektedir. Bu kavramın; Hz. İbrahim'in nesli, geçmiş kavimler, kendilerine peygamber gönderilen her bir kavim, ardından gidilen önder, kendi başına bir mü'min ve bir zaman dilimi gibi çeşitli anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz.

Bunlar arasında bizim üzerinde durmaya çalışacağımız anlam, "Peygamber ümmeti" anlamıdır.

2. Vasat Ümmetin Önem ve Misyonu

Gerek bu kavramların sözlük anlamları, gerekse Kur'ân-ı Kerim ve sünnette kullanıldığı anlamlar dikkate alındığında; insanların, mücevheratın, ibadetlerin, amellerin, hatta cennetlerin bile vasat olanlarının, hep merkezî konumunda olmaları hasebiyle kendi nevelerinin en iyisi ve en üstünü oldukları anlaşılmaktadır.

Öbür taraftan bir et parçasından ibaret olan kalbin, insan vücuduna göre küçük olmakla beraber merkezî konumda olması ve vücudun en uç noktasına kadar kanı pompalaması bakımından insanın maddî hayatının idamesine vesile olmakla büyük bir önem arz etmektedir. Bunun gibi, insan hayatının her tarafına hakikat nurlarını göndererek vicdanı aydınlatan ve duyguların merkezi hükmünde olan manevî kalbinin de en az o kadar önemli olduğu unutulmamalıdır.¹

Buna göre "Vasat Ümmet", ümmetlerin en âdili, en mutedili, en hayırlısı ve hayat çizgisi bakımından en istikametlisi olduğu anlaşılır. Kur'ân-ı Kerim'de yüce Allah'ın övgüsüne mazhar olan bu ümmetin, Hz. Peygamber'in (s.a.s) ümmeti olduğuna vurgu yapılmaktadır. Zira Kur'ân'ın muhatabı, genel manada tüm insanlar ise de, özel manada mü'minlerdir. Böylece Kur'ân, Resulullah'ın (s.a.s) ümmetinin, ümmetlerin kalbi mesabesinde olması hasebiyle, onların en hayırlısı olması şerefine ermesini, diğer ümmetlerin peygamberlerine olan bağlılıklarına oranla, onların üsve-i hasene olarak Resulullah'a (s.a.s) daha doğru bir tarz ve daha büyük bir

¹ Bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratu'l-Îcâz fi Mezanni'l-Îcâz*, thk. İhsan Kasım es-Sâlihî, Daru'n-Neşr li Sozler, et-Tab'atu's-Sâlise, Kahire 2004, s. 84.

sadakatle tabi olmalarına bağlamıştır.¹ “İşte böylece sizi insanlığa şahit olmanız, Resûlün de size şahit olması için sizi âdil bir ümmet (ümmetlerin en iyisi) kıldık”² ayetindeki hitap, ümmet-i Muhammed’e yöneliktir. Vasat Ümmet olmanın gereğini ise şu ayet açıklamaktadır: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı bir ümmet oldunuz. İyilikleri tavsiye eder, çirkinliklerden sakındırır ve Allah’a gerçek anlamda iman edersiniz.”³

Yüce Allah, “İnsanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi âdil bir millet kıldık” buyurmakla, Ümmet-i Muhammed’e bir tanıklık misyonunu yüklediğini, bunu da bu ümmetin âdil olmasına bağladığını beyan etmiştir. Zira hâkim’in âdil karar vermesi, şahitlerin âdilliğine dayalıdır.

Her şeyden önce Allah Teâlâ, birçok Kur’ân ayetiyle Dünya’yı bütün semavatla beraber zikretmekle, ikisini birbirine denk tuttuğunu ifade buyurmaktadır. Bu da O’nun dünyaya büyük bir önem atfettiğini göstermektedir. O halde dünyanın, milyarlarca galaksiler içindeki trilyonlarca dev yıldızlar arasında kütleli olarak çok küçük kaldığı kesin iken bu küçüklüğüyle beraber, ayetlerde hep semavatla birlikte anılması, onlara karşı fiziksel yönüyle değil, önemi bakımından boy ölçüştüğünün ifadesidir. O halde dünya, Kur’ân’a göre önemini, eşref-i mahlûkat olan insanı üzerinde taşımakla kâinatın kalbi konumuna gelmekten, insanlık ise önemini Resulullah’ın (s.a.s) ümmeti olmakla vasat ümmet haline gelmekten almaktadır.

Yüce Allah tarafından Ümmet-i Muhammed’e atfedilen vasıfların başında gelen Vasat kavramının anlamların başında yer alan âdillik; herkese, hatta insanlarla hayatı paylaşan hayvanlar da dâhil, varlık âleminde yer alan canlı, cansız her şeye Allah Teâlâ’nın tanıdığı her bir hakkın tamamıyla tevdi etmekle⁴ hayatın

¹ “And olsun ki, Resulullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.” (Ahzap, 33/21).

² Bakara, 2/143.

³ Âl-i İmran, 3/110.

⁴ Resulullah (s.a.s), “Daha sonra şüphesiz ki, siz Kıyamet gününde davalacaksınız” ayetini okuyunca, Zübeyr (r.a), “Ya Resulallah, dünyadayken daha önce günahta has arkadaşlarımızla olan konular da Kıyamet gününde tekrar gündeme gelecek mi?” diye sordu. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s), “Evet, siz her hak sahibine hakkını vermedikçe kesinlikle yeniden gündeme gelecektir” buyurunca Zübeyr

dengelenmesine katkı sağlamaktır. Bu nedenle âdillik, toplumları ayakta tutan dinamiklerin başında geldiğinden, emsaline göre daha hayırlı olmanın ve daha iyi olmanın sembolü olarak bu ümmetin marka vasfı olmuştur.

Bir binayı ayakta tutan dengenin mühendislik yönünden önemi ne ise, atomlardan galaksilere kadar tüm kâinatın hassas düzeninin korumasında temel faktör olarak rol oynayan adaletin önemi de en azından o dur. Bu doğrultuda, “Adalet mülkün temelidir” denilmiştir. Bu tabir, geçmişte ve günümüzde fen ve sosyal bilimlerle uğraşan tüm bilginler tarafından temel ilke olarak kabul edilerek onaylanmıştır. Önemine binaen vecizeleşen bu ifade, dünya dâhil tüm kâinat mülkünü anlam kapsamına almaktadır.

Tüm kâinatta cari olan bu hassas düzenin idamesi için, her bir gök cisminin teker teker mevcut denge kanuna riayet etmesi gerektiği gibi, o cisimlerde yer alan katrilyonlarca atomlardan her birinin dahi aynı kanuna ayak uydurması kaçınılmazdır. Bunlardan bir tanesinin en küçük çapta bile dengesini kaybetmesi, büyük bir kıyametin kopmasına sebebiyet verecek kadar oldukça kritik bir durum arz eder. Yunus Emre, bu dengenin hassasiyetini şöyle dile getirmektedir:

Yerden göğe küp dizeseler, / Birbirine bent etseler, / İçinden birin alsalar, Seyreyle sen gümbürtüyü!

Aynı denge, hassasiyet ve önemini trilyonlarca hücrelerden meydana gelen insan vücudunun yapısı ve işleyişinde de kendisini göstermektedir. Böylece Kur’ân’ın “vasat” olarak isimlendirdiği denge, başta insan olmak üzere, kâinatın tüm unsurlarını kuşatan temel bir ilkedir. Maddî hayatın herhangi bir alanında meydana gelen bir takım yıpranmalar ve arızalarla sarsılan dengelerinin, gerekli bakım ve onarımlarla yeniden sağlanması önem taşıdığı gibi ferdî, ailevî ve içtimaî hayatta meydana gelen sarsıntılarla meydana gelen manevî dengelerinin de Kur’ânî ve Nebevî çözümlerle giderilerek hayatın yeniden stabile edilip aktivitesine kavuşturulması daha da büyük bir önem arz eder.

(r.a), “İşler zordur” dedi (Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessesetü’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ülâ, Beyrut, 2001, III, 45*).

Ayette geçen *عَلَى النَّاسِ شُهَدَاءَ* insanlara şahit olmak, sadece Âhirette, insanlar aleyhinde tanıklık yapmaktan ibaret olmayıp, meselenin dünyevî ayağı olan toplumda maddeten ve manen meydana gelen veya gelebilecek sosyal problemlerin giderilmesinde sorumluluk almak anlamına geldiği de göz ardı edilemez.

Ayette geçen şahitler anlamındaki *شهداء*, “şühedâ”, *شهِيد* “şehîd” sıfatının çoğuludur. Şehîd *شهِيد* ise, *فَعِيل* kalıbında, işin yapıcısını gösteren bir ism-i faildir. Bu kavramın mastarı ise, *الشهادة* şehadettir. Bu ise, kesin bir doğrudan haber vermek, doğru bilgi vermek¹, olay yerinde hazır bulunmak, bir şeyi, bir olayı gözüyle görmüş olmak, gözüyle gördüğünü anlatmak veya gözüyle görmüş gibi kesin bir bilgiyle meseleyi aydınlığa kavuşturmak demektir.² Buna göre insanın bir şeye tanıklık yapması için toplumsal hayatta meydana gelen olayları bizzat kendisinin hazır bulunup gözüyle görmüş olması gerekmektedir. Böyle olunca da, “Sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız, Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi vasat bir ümmet yaptık” ayetinin “Sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız” kısmına, İslâm Ümmetinin, görmedikleri geçmiş peygamberlerin ümmetlerine yapmış oldukları tebliğle ilişkin Kıyamet gününde tanıklık yapacakları yönünde bazı tefsirlerde getirilen yorumlar, biraz daha zayıf bir ihtimaldir. Bilindiği gibi Resulullah (s.a.s), İlâhî mesajları ümmetine tebliğ ederken onlarla iç içeydi. Başta Veda’ Hutbesi olmak üzere, çeşitli konuşmalarında *ألا بلغت* “Acaba tebliğ edebildim mi?” şeklindeki mükerrer sorusunu sahabeye yöneltip onlardan “Evet” cevabını alınca, *اللهم اشد* “Allahım, sen şahit ol!” diyerek orada bulunan sahabeyi şahit gösterdikten sonra, Yüce Allah’tan da tanıklık yapmasını dilemesi, tebliğ noktasında ümmetine karşı sorumluluğunu bir nevi test etme ve sorgulama biçimiydi. Böylece Resulullah (s.a.s), ümmetine yönelik yaptığı tebliğ ve irşat ödevinin ümmet içindeki yansımalarını da bizzat kendisi de gözetliyordu. Bunun gibi, Onun ümmetinin fertleri

¹ Bkz. el-Cevherî, *es-Sihâh Tacu’l-Luğa*, (ş. h. d) maddesi, II, 494.

² en-Nesefî, *Talebetu’t-Talebe*, Mektebetu’l-Âmire, Bağdat 1311, I, 132.

de bizzat içinde yaşadıkları insanlara Allah'ın Kitabından ve Resulünün (s.a.s) sünnetinden yapmış oldukları tebliğ ve irşat¹ sorumluluğu noktasında tanıklık yapmaları, bu Nebevî misyon itibariyle ayetin ruhuna daha uygun düşmektedir. Bu şekil bir tanıklık ise, toplumun şerefine direkt katkıda bulunmak olduğundan, şerefli bir ödevdir.

İnsanoğlu, sosyal bir varlık olmanın gereği iç içe yaşamak durumundadır. Bu da fertlere bir takım haklar verdiği gibi, karşılıklı sorumluluklar da yüklemektedir. Bir arada yaşayan insanlar ise birbirlerinin tavır, tutum, davranış ve gidişatından ya bizzat görerek veya kesin bilgiye dayalı bir şekilde dolaylı olarak haberdar olacaktır. Bu durum ve gidişat ise, ya olumlu veya olumsuz yönde gelişecektir. Kur'ân, her iki halde de İslâm toplumunun fertlerine bir sorumluluk yüklemektedir. Buna göre olumlu gelişmeleri "Emr-i bilmaruf" ödeviyle teşvik edip, destekleyerek daha da gelişmenin daha da güçlenmesine katkı sağlamak, olumsuz gelişmelerin ise, "Nehy-i 'anilmünker sorumluluğuyla izalesine çalışmaktır.² Zaten ayetin *وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا* "Ta ki, Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun" ifadesiyle bağlanmış olması, tebliğden sonra ümmetin gözetim misyonunun başta Resulullah'a (s.a.s), Onun üzerinden de ümmetine yüklendiğini açıkça göstermektedir.³

Görüldüğü gibi, gidişatın seyrine göre farklı tavırlar almak, yukarıda temas edilen iki yönlü tepki göstermeyi gerektirmektedir. Buna göre durum ne olursa olsun topluma karşı bigâne kalmak, bir tepkisizliktir; tepkisizlik ise sorumsuzluktur; sorumsuzluk ise insanın yaradılış amacına aykırı bir tutum olduğundan iki dünya da cezayı mucip bir davranış biçimi ve eski kavimlerin helâk nedenidir. O halde, olumsuzluklar karşısında suskunluğu tercih etmek nasıl bir tepkisizlik ve sorumsuzluk ise, güzel ve olumlu gelişmeleri desteklememek veya teşvik etmemek de farklı bir sorumsuzluk biçimi olduğu gibi, bu gelişmelere karşı olmak veya engel olmaya

¹ Bkz. Ebu'l-Kasım en-Nisabûrî, *I'cazu'l-Beyan fi Meâni'l-Kur'ân*, Thk. Hanif b. Hasan el-Kasimî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 1415, II, 583.

² "Sizden hayra çağırın, iyiliği tavsiye edip, kötükten sakındıran bir topluluk bulunsun! İşte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Al-i İmran, 3/104).

³ Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984, II, 21; XXIII, 273.

çalışmak ise tamamen bir hıyanettir. Bu gibi tepkisizler, zulüm ve fitneyi onaylamak anlamına geldiğinden onların yaygınlaşmasına, sonuçta da sosyal dejenerasyonların ve erozyonların yaşanmasına, böylece toplumun çöküşüne neden olduğundan Kur'ân'ın uyardığı musibet-i ammenin gelmesine sebebiyet vermektedir.¹ Bundan dolayı da birey ve toplum hangi çeşit sorumsuzluğu işlerse işlesin, Kur'ân'a göre sorguya çekilmekten kurtulamayacaktır.²

4. İslâm Ümmetinin Özellikleri

Yukarıda da görüldüğü gibi İslâmî bir toplum olma, içi boş bir aidiyetle değil, bazı görev ve sorumlulukları yerine getirmeyi, bazı bedeller ödeyip fedakârlıklar göstermeyi gerektirmektedir. Toplumun bunların gerçekleştirilmesi sonucunda yüce Allah'ın övgüsüne lâyık bazı üstün vasıfları kazanabilmektedir.

İnsanlara şahitlik yapma, onlara örnek olma kıvamına gelebilme açısından bu ve ödev ve sorumluluklar, birbiriyle bağlantılı olarak aşağıdaki iki ayette şöyle ifade edilmektedir:

“Ey İman edenler, rükûa varın, secde edin Rabbinize kulluk edin ve hayır işleyin ki, kurtuluşa eresiniz.”; “Bir de Allah yolunda hakkıyla cihad edin, O sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi. Babanız İbrahim'in dinine uyun. Allah sizi hem daha önce, hem de bu Kur'ân'da müslüman diye isimlendirdi ki, Peygamber size şahit ve (örnek) olsun, siz de insanlara şahit ve (örnek) olasınız.”³

Birinci ayette, mü'minlere imanlarıyla hitap edilerek, kurtuluşa ermeleri umuduyla imanlarının gereği olarak ibadetin özü olan ve tazimi sembolize eden rükû ve secdeye varmaları, yani ihlasla adabına uygun bir şekilde namaz kılmaları, Rableri olması hasebiyle sadece Allah'a kulluk etmeleri ve hep hayırlı işler sergilemeleri kendilerinden istenmektedir.

Müteakip ayetin başında da mü'minlerden, Allah yolunda hakkıyla cihad etmeleri istenmektedir. Ayette hakkıyla cihat vurgusunun yapılmasında, konunun mecrasından saptırılabilmesine

¹ “Bir de öyle bir fitneden sakının ki, o, içinizden sadece zalimlere erişmekle kalmaz,(umuma sirayet eder ve hepsini perişan eder)” (Enfal, 8/25).

² “Allah yaptığından sorumlu tutulmaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.” (Enbiya, 21/23).

³ Hac, 22/78.

dair ince bir işaret bulunduğundan “Cihad” kavramı üzerinde de kısaca durmakta fayda vardır.

Cihad sözlükte, maksada ulaşmak için elden geldiğince gösterilen çaba ve sarf edilen tüm gayretler ve fedakârlıklar demektir. İstilahta ise, Allah’ın rızasına ermek amacıyla ilay-i Kelimetullah için, bir mü’minin her yönden elden geldiğince gerekli tüm çaba ve gayretleri sarf etmesi demektir. Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, gerek önceden, gerek günümüzde geniş anlam alanı daraltılan cihad kavramı, sadece istisnâî bir hal olan silahlı savaşla özdeşleştirilmekle ne yazık ki, hep kısırlaştırılmakla onun içi boşaltılarak yozlaştırılmasına sebebiyet verilmiştir. Bu nedenle ne zaman cihattan bahsedilmiş ise, çağrışımla akla hep savaş gelmiştir. Oysa cihad genel anlamda, Allah’ın emirlerine tam anlamıyla uymaya, yasaklarından da elden geldiğince kaçınmaya çalışmak;¹ bununla beraber insanları ihlasla Allah yoluna davet ederek insanların en büyük maksat olan Allah’ın rızasına ermeleri, dolayısıyla da iki cihan saadetine kavuşmaları için üstün çaba ve gayret sarf etmek demektir. Bu kapsamda insanları en büyük düşmanları olan cehaletten kurtarmak üzere sağlıklı bir eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak, güzel öğütlerle insanları Allah’ın yoluna davet etmek, güzel ahlâk ve edep ilkelerine yönlendirerek bunların davranış haline gelmelerine katkı sağlamak, her türlü kötü davranış ve alışkanlıklardan vazgeçirmeye yönelik alınması gereken tedbirlere destek vermek, toplumun ilâhî ilkeler etrafında birlik ve beraberliğini sağlama yönünde gayret sarf etmek, manen olduğu kadar maddeten de ilerlemesine katkı sağlamak gibi hususlar söylenebilir.²

¹ Enes b. Malik’in annesi Ümmü Süleym Resulullah’a, “Bana tavsiyelerde bulun, Ya Resulallah” dedi. Resulullah (s.a.s) da ona, “*Me’asîyi (günahları) terk et, zira bu en hayırlı hicrettir, feraize (farz kılınan bütün ibadetlere) dikkat edip, devam et; zira bu cihadın en üstünüdür, Allahu da çok zikret, Kıyamet gününde Allah’ın huzuruna Onu zikretmekten daha güzel bir şeyle gelemezsin ” buyurdu.*” Bkz. et-Taberanî, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, ts, XXV, 129.

² Bkz. es-Sa’dî, Abdurrahman b. Nâsir b. Abdillâh, *Teysîru’l-Kerîmi’r-Rahman fi Tefsiri Kelâmi’l-Mennan*, Thk. Abdurrahman b. Mualla el-Luveyhik, Müessesetu’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ûlâ, byy. 2000, I, 546. Ayrıca bkz. el-Begavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl fi Tefsiri’l-Kur’ân*, Thk. Abdu’r-Rezzak el-Mehdî, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Beyrut 1420, III, 354.

Böylece İslâm âlimleri cihadı, maddî ve manevî olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. İslâm yurdunun düşman istilasına uğraması gibi istenmeyen bir durumun vukuunda mutlaka başvurulması gereken silahlı cihad, istisnâî bir durum arz ederken, başta nefsin rezil tasallutu ve istibdadından kurtulmak üzere bütün kötülüklerle yapılan mücadele kapsamında ma'siyetlerden sakınma ve evâmire imtisal manevî cihadı ifade eder. Manevî cihat, kesintisiz bir süreklilik arz ettiğinden büyük cihat anlamında, "Cihad-ı ekber" olarak adlandırılmıştır.¹

Bediüzzaman, konuyla ilgili şu hususlara dikkat çekmektedir: "Asıl mesele bu zamanın cihad-ı mânevîsidir. (Zamanın) Mânevî tahribatına karşı sed çekmektir. Bununla dahilî âsâyîşe bütün kuvvetimizle yardım etmektir."² Herkes kendi âleminde bir kumandan olduğundan, âlem-i asgarında (kendi küçük âleminde) cihad-ı ekber ile (büyük cihadla) mükelleftir. Ve ahlâk-ı Ahmediye (aleyhissalâtü vesselâm) ile tahallûk (ahlâklanmak) ve sünnet-i Nebeviyeyi ihyâ ile muvazzaftır."³ Mademki muvahhidiz, müttehidiz. Herbir mü'min i'lâ-yı kelimetullah ile mükelleftir. Bu zamanda en büyük sebebi maddeten terakki etmektir. Zira, ecnebîler fünün ve sanayi silâhıyla bizi istibdad-ı mânevîleri altında eziyorlar. Biz de, fen ve san'at silâhıyla i'lâ-yı kelimetullahın en müthiş düşmanı olan cehil ve fakr ve ihtilâf-ı efkârla cihad edeceğiz."⁴

Cihad kavramını bu geniş anlamıyla dikkate alarak ayete tekrar baktığımızda, şu hususlar ortaya çıkar: Allah Teâlâ, mü'minleri gerek emir ve yasaklarına riayet etmek, kuralına göre tebliğ ve irşada devam etmekle, sürekli bir şekilde manevî cihada, istenmemekle birlikte İslâm ülkesi ve toplumunun saldırıya uğraması durumunda da savunma hakkını kullanmaya gerekli hassasiyeti göstermeye davet etmektedir. Bu görevler, şerefli birer mükellefiyetler olup, ifa edilmeleri durumunda, mükelleflerinin

¹ "Resulullah, (s.a.s) bir gazadan döndüğünde, biz küçük cihaddan büyük cihada döndük" dedi." şeklindeki hadisin rivayetinde zayıflık görülmüşse de mana bakımından doğru kabul edilmiştir. Bkz.

² Bediüzzaman, *Emirdağ Lahikası*, İstanbul 1993, s. 481.

³ Bediüzzaman, *Divan-ı Harb-i Örfî*, s. 55.

⁴ Bediüzzaman, *Hakikat Dinî Ceride*, sayı: 70, Mart 1909.

değerlerine değer katarlar. Ayette bu görevler aşamalı olarak zikredildikten sonra, bunlara dayalı değerler şöyle sıralanmıştır:

“O sizi seçti”, “dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi”, “Babanız İbrahim’in dini üzere kıldı”, “önceki kitaplarda da, bu Kur’ân’da da sizi Müslüman olarak adlandırdı.” Mü’minlere yüklenen bu mükellefiyetlerin karşılığı olan bu yüce değerlerin İslâm toplumuna atfedilmesinin illeti ise, *“Ta ki, Peygamber size şahit ve (örnek) olsun, Siz de insanlara şahit ve (örnek) olasınız”* şeklinde açıklanmıştır. Böylece geçen ayetler ışığında İslâm toplumunun özelliklerini şöyle sıralayabiliriz.

4.1. Vasat bir Ümmet Olma

Yukarıda da geçtiği gibi, âdil ve mutedil bir ümmet olmaktır ki, Bir taraftan hakkı hak olarak bilir, ona ittiba eder; batılı da batıl olarak bilir ondan içtinap eder. Öbür taraftan ifrat ve tefrit halinin zararlı olduklarının bilinciyle onlardan kaçınarak tutarlı bir hayat sürdürmesi hasebiyle yolların en iyisi olan itidal çizgisini takip eder. Bu nedenle itidal, İslâm ümmetinin önceki ümmetlerden farklı bir özelliği olduğu gibi, peygamberlerin de özelliklerindedir. Aynı zamanda tüm peygamberlerin insanları davet ettikleri hususlardandır. Zira itidal çizgisi her şeyin en iyisi olduğu gibi, ifrat ve tefrit şeytanın insanları en çok sevk etmeye çalıştığı en tehlikeli iki noktadır. Bu nedenle eski kavimlerin helâk nedenlerindedir.

4.2. Seçilmiş Bir Toplum Olmak

Yüce Allah tarafından tüm toplumlar arasından tercih edilmiş bir toplum olmak, başka toplumlara göre kesin bir üstünlük ifade etmektedir. Bu şerefin yüceliği, fazla izaha ihtiyaç göstermemektedir.

4.3. Dinde Bir Zorluğun Olmaması

Yukarıda geçen Hac Suresinin 78. ayetinde Yüce Allah, mü’minleri mükellef tuttuğu bu şerefli dinî vecibelerin hiç birisinin edasında hiç bir zorluk ve sıkıntının bulunmadığına dikkat çekmiştir. Bu ise yüce Allah’ın diğer ümmetlerden farklı olarak İslâm ümmetine dinî yönden bir takım kolaylıklar sağladığını ifade eder. Aslında mevcut mükellefiyetlerin tümü, her insanın rahatlıkla yerine

getirebileceği kolaylıkta olmakla beraber, yine de beşerî açıdan meydana gelebilecek bir takım sıkıntılar karşısında ayrıca bazı kolaylıkların sağlandığını da görmekteyiz. Misal olarak İslâm dininin; yaşlılardan, hastalardan, çocuklardan, âmâlardan ve topallardan dışa karşı cihada çıkma ve Cumaya gitme mükellefiyetini, malı nisap miktarına varmayanlardan ise zekât mükellefiyetini kaldırması, yolculukta geçen dört rekâtlı farz namazların iki rekâta indirilmesi, Ramazan ayında yapılan yolculuk esnasında geçen orucun başka zamanda güne gün kaza edilmesi şartıyla tehir edilebilmesine, yolculuk esnasında su bulamama veya hastalıktan dolayı suyu kullanamama, cenaze namazına yetişememe gibi endişelerin bulunması durumunda teyemmümle namazın kılınmasına ve soğuk havalarda mestler üzerine mesh edilebilmesine cevaz vermesi, ümmetine tanıdığı kolaylıklardan bazılarıdır.

4.4. İslâm Toplumunun Hz. İbrahim’le İlişkilendirilmesi

Ayette, Resulullah’ın (s.a.s) neslinin Hz. İbrahim’e dayandığına işareten, İslâm toplumu ile Hz. İbrahim arasında manevî bir babalık ilişkisi kurulmakla beraber, Hz. İbrahim’in dini ile İslâm dini Vahdaniyet ortak paydasında buluşturulmaktadır.

4.5. Müslüman Olarak Adlandırılma

Ayetin bir sonraki aşamasında İslâm Ümmetinin, gerek önceki kitaplarda, gerekse Kur’ân’da bizzat yüce Allah tarafından “Müslümanlar” olarak adlandırılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu şekilde bir adlandırılma, yine İslâm ümmetinin alâmet-i farikalarındadır.

4.6. İnsanlara Şahit Olma

Ayetin sonuna doğru, İslâm ümmetinin Allah Teâlâ tarafından hazırlanarak böyle önemli bir kıvama getirilmesinin illeti ise, bu ümmetinin insanların durum ve davranışlarıyla alakadar olup onlara örneklik teşkil etmesidir. Ayetin sonunda ise, Allah tarafından Ümmete bu şerefe karşılık, bazı şanlı mükellefiyet yüklenmiştir ki onlar da, bütün ibadetlerin özü olan namazın ikamesi, yani namazın sırf Allah rızası için tüm adap ve erkânıyla eda edilmesi, zekâtın verilmesi ve insanın bütün varlığıyla en güzel dostu ve en iyi

yardımcısı olan Rabbine bağlanması ve O'na sığınmasıdır. Görüldüğü gibi, ayette İslâm ümmetine yüklenen üstün ödev ve sorumluluklar açıklandıktan sonra, gelen her bir ifade ile Ümmet-i Muhammed'in şerefi adım, adım güçlendirilip yüceltilmektedir.

Konuyla alakalı ayetlere toplu baktığımızda, Kur'ânî yüce vasıfları hak etmenin, bir takım bedeller ve fedakârlıklar gerektirdiğini görmekteyiz. *“Vasat ümmet olma”, “Âdil Ümmet Olma”, “En hayırlı bir ümmet olarak insanların hayrı için ortaya çıkarılmış olma”*¹; *“Allah tarafından seçilmiş bir toplum olma ve yine O'nun tarafından “Müslüman” olarak adlandırılmış olma”*² gibi Bunları da ümmet bireylerinin *“İlâhî emir ve yasaklara hassasiyet göstermekle Allah'a verdikleri ahde vefa gösterip verdikleri güçlü sözleri bozmamaları, Allah'ın kurulmasını emrettiği akrabalık başta olmak üzere insanlar arasındaki dostluk ilişkilerine hassasiyet gösterenler, sırf Allah'ın rızasını göz önünde tutarak sabredenler, Allah'a karşı kötü bir hesap vermekten korkanlar, namazlarını dosdoğru kılanlar, Allah'ın verdiği rızıktan gizli-açık infakta bulunanlar, kötülükleri, iyilikle savmaları,”*³ *“sadece eşlerine ilgi duyarak iffetlerini korumaları, emanete riayet edenler”*⁴ *“emr-i bilmaruf, nehy-i ani'l-münkere itina göstermeleri”*⁵, *“işlerini meşveret ve şuraya dayalı sürdürmeleri”*⁶, *“birbirlerine karşı çok merhametli, ancak saldırgan inkârcılara karşı şiddetli ve cesur olmaları”, hem kendi kendilerine, “hem birbirlerine karşı sorumluluk duygusu içinde olmaları”* şeklinde özetleyebiliriz.

Bu şekilde İslâm'ın fertle beraber topluma da bir takım sorumluluklar yüklemesiyle, toplumda kendiliğinden bir oto kontrol sistemini ortaya çıkmaktadır. Aslında, milletin kendi kendisini idare etme iradesi de, tam bu noktada gerçek anlamıyla tecelli etmektedir.

Ayetin hedef gösterdiği otokontrol sistemi, toplum açısından yüce Allah'ın Ümmet-i Muhammed'e (s.a.s) kazandırmış olduğu özel bir sosyal sigortadır. Toplumsal bilincin fert üzerindeki etkileri inkâr edilmediği gibi, ferdin de toplum üzerindeki etkisi inkâr edilemez.

¹ Bkz. Bakara, 2/143.

² Bkz. Hac, 22/78.

³ Ra'd, 13/22.

⁴ Mü'minûn, 23/6.

⁵ Al-i İmran, 3/104.

⁶ Şûrâ, 42/38.

Ancak yine de hiçbir kimse, insanın bizzat kendisi kadar kendi benliği üzerinde etkili olamaz.

5. Vasat Bir Hayat Tarzı (En İyi Bir Hayat Tarzı)

Kur'ân-ı Kerim'e topluca baktığımızda, vasat diye tabir edilen itidal halinin, hayatın tüm yönlerini ve alanlarını kuşatmış olduğunu görürüz. Bu alanların önde gelenlerini şöyle sıralamamız mümkündür:

5.1. Din ve İnançta Vasat

Kâinata en büyük hakikat elbette imandır. Hiçbir şeye inanmamak, en büyük bir tefrit olduğu gibi, olur olmaz şeylere inanmak ise, büyük bir ifrattır. Bunun vasat hali ise doğruya, doğru bir şekilde inanmaktır. Bu nedenle yüce Allah, Peygamber'inin (s.a.s) hak ve istikamet üzerinde olduğunu çeşitli ayetlerle bildirmekle onun vasat yolun davetçisi olduğunu ifade buyurmuştur. "Şüphesiz ki, sen açık bir hak üzeresin!"¹; "Sen, sana vahyedilene sınıksız sarıl, Şüphesiz sen, dosdoğru yoldasın."²; "Sen gerçekten dosdoğru bir yol üzeresin."³ Yüce Allah, bu gibi ayetlerle Hz. Peygamberin tam anlamıyla hak ve istikamet üzere bulunduğunu, başta iman ve ubudiyette en mükemmel bir çizgide bulunduğunu, buna bağlı olarak Onun irşat ve tebliğinin de hep hak ve istikamet çizgisinde olduğunu, dolayısıyla Onun takip ettiği yolun dışında kalan tüm yolların batıl olup şeytanî olduğunu beyan buyurmuştur.

Aslında Fatıha suresinde yer alan ve oldukça güzel bir dua örneği olan dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci ayetler, din ve inanç yönünden takip edilen üç yolu dile getirmektedir. Bunlardan "An'amte aleyhim" (أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) ifadesi; nebiler, sıddıklar, sâlihler ve şehitlerin takip ettiği Sirat-ı Müstakim ve hidayetin ta kendisi olan vasat yolu, "el-mağdubi aleyhim" (الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ) ifadesi; bütün delil ve bilgiye rağmen inkârcılık yapan ifratçı Yahudilerin yolunu, "ed-

¹ Fetih, 48/36.

² Zuhruf, 43/43.

³ Hac, 22/67.

dâllîn” (الضَّالِّينَ) ifadesi ise; hiçbir bilgiye dayanmayarak haktan sapan tefritçi Hıristiyanların yolunu temsil eder.¹

Gerçekten ve haktan yana olma, Yüce Allah’ın insan tabiatına dercetmiş olduğu fitrî özelliklerin başında gelir. Bu itibarla çevresinden hiç yalan duymayan bir çocuk, yalanın ne olduğunu bilmez; çünkü yapısında böyle bir şey yoktur. Bu nedenle ilk dönemlerinde duyduğu her sözün ve çevresinde gelişen her şeyin hep doğru olduğuna inanır, bu nedenle konuşurken de daima da doğruları söyler; kendisine vaat edilen bir şeyin yerine getirilmemesi durumunda verilen o sözün yalan olduğuna hükmederek ondan oldukça rahatsızlık duyduğundan ağlamaya başlar. İşte bu ağlayış, çocuğun fitratına ters düşen yalana karşı gösterebildiği en sert bir tepki biçimidir.² Böylece çocuk yalan söylemeyi, yapısal olarak doğuştan değil, çevresinden görmek ve duymakla taklitçilik yoluyla öğrenir. Yaradılış, tamamen doğruluk üzerine temellendirildiğinden, fitrat yalan söylemez. İşte Resulullah’ın (s.a.s) daveti, insanların mahiyetinde fitratın var olan gerçekçilik duygusuyla bire bir örtüştüğünden bu duygusu dumura uğramamış toplum kesimlerinde hüsn-ü kabul görmüştür. Gerek Resulullah’ın (s.a.s) ve gerekse ashab-ı Kiramın Hudeybiye barışının sağladığı imkânla yaptıkları irşat ve davet, kalpleri duru halk olan kitlelerinde mükemmel bir yansıma bulduğundan Nasr Suresinde açıkça bildirildiği gibi -üç yıl gibi kısa bir süre içinde- hiçbir baskı altında kalmadan insanlar kendi hür iradeleriyle dalga dalga Allah’ın dinine girmişlerdir.

İnsanın her zaman kendi başına yaptığı arayışla doğruyu bulması, önemli bir problem oluşturmuştur. Yüce Allah kullarının bu arayışlarında çıkmaza girmemeleri ve yollarını şaşırılmaları için, rahmetinin gereği olarak zamanın ihtiyacına göre, Hz. Âdem’den, Resulullah’ın (s.a.s) dönemine kadar bir rivayete göre yüz yirmi dört bin sadık muhbir ve mürşitler göndermiştir. Bunların hepsinin ilk ve

¹ Bkz. Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyau'l-Kütubi'l-Arabiyye, Kahire, 1383, I, 307.

² “Her dünyaya gelen çocuk, fitrat üzere (temiz İslâm fitratı) doğar.” (İmam Malik, *el-Muwatta'*, Müessesetü Zayed b. Sultan Âl-ü Neheyân, et-Tab'atu'l-Ülâ, Ebu Zabî, 2004, II, 338).

ortak davası, kâinatın en büyük gerçeği olan “*Lâ ilâhe illallah*” لا اله الا الله olmuştur. Bu peygamberlerden her birisi, Kâinat Halkından başka mabud-u bilhak hiçbir ilâh olmadığı gerçeğini ders vermekle, bir taraftan insanların kalplerini şirkin kirinden arındırma, bir taraftan da iman cevheriyle süsleme yolunda olağan üstü çaba sarf etmişlerdir, başta Resulullah (s.a.s) olmak üzere, suikast girişimleri dâhil, akla hayale gelmedik insanlık dışı muamelelerle karşı karşıya kalmışlar, hepsi de kendi kavimlerinin ileri gelenleri tarafından bile bile yalanlanmışlardır.¹

Şirk kavramının sözlük olarak; paylaşmak, bölüşmek anlamına geldiği gibi terim olarak; Yüce Allah ile Ulûhiyet, Rubûbiyet ve Ubûdiyetinden, esma, sıfat, fiil ve tasarrufundan olan her hangi bir şeyin bir denk ve benzer tarafından paylaşıldığına inanılması şeklinde tarif edilebilir. Bu tariften hareketle, şirk; şirk-i ekber (büyük şirk) ve şirk-i asgâr (küçük şirk) olmak üzere iki kısımda mütalaa edilmiştir. Yaptığımız bu tarif, şirk-i ekberin tarifidir. Şirk-i asgâr ise Resulullah’ın (s.a.s) ifadesiyle riyadır.² Dinî bir vecibeyi Allah rızası için değil, başkası görsün, beğensin diye yapmaktır. Ancak sürekli bir riyakârlık pozisyonu, kişiyi şirk-i asgardan ziyade, psikolojik bir hastalık olan münafıklık statüsüne sokar. Münafığın hükmü ise kâfirden eşedir.

Elbette gerek Kureyş’in, gerekse önceki kavimlerin üzerinde buldukları şirk, şirk-i ekberdir. Ancak bu şirkin genel anlamda tamamen bir inkâr-ı ülûhiyet olmayıp, bir inanış biçimi olduğunu Kur’ân-ı Kerim’in birçok ayetlerinden öğrenmekteyiz. Kur’ân-ı Kerim, müşriklerin kendileri açısından putlara tapma gerekçelerini, onların kendi diliyle şöyle ifade eder: “*Biz onlara (putlara), sadece bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz*” derler.³ Bu ve benzeri⁴ âyetler, müşriklerin çoğunluğunun, yerin göğün

¹ “Eğer seni yalanladılarsa da, senden önce açık delilleri, hikmetli sayfaları ve aydınlatıcı kitabı getiren peygamberler de yalanlanmıştı.” (Âl-i İmran, 3/184).

² Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Beyrut 2001, III, 39.

³ Zümer, 39/3.

⁴ “*And olsun, Onlara (müşriklere) yerin göğü kim yarattı; güneşi ve ayı emrinize kim verdi? diye soracak olsan, onlar, “kesinlikle Allah” diyeceklerdir.*” (Ankebût, 29/62); Ayrıca bkz. Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 48/87.

yaratıcısının yüce Allah olduğuna; semadan yağmur yağdırarak ölmüş olan yeri yeniden ihya edenin, Âlemlerin Rabbi olduğuna inandıklarını göstermektedir. Bununla beraber, sadece Kâinat Halikî'nin dostluğuna daha fazla erişebilme arzusuyla putların sembolize ettiği manvî bir takım güçlerin, kendileriyle Allah arsında aracılık yaptığına inanmaları, onları müşrik statüsüne sokmuştur. Netice itibariyle bazı insanların, Allah-kul arasında bir takım araçların var olduğuna inanmaları, doğru ve hak olan vasat ümmet inancından bir uzaklaşma ve sapma olduğundan, kendilerince böyle bir masumane inanış bile Kur'ân'ın ifadesiyle şirk gibi en büyük bir zulmün karanlığından ve müşrik gibi bir sıfatı taşımaktan onları kurtaramamıştır.

Öbür taraftan ehl-i kitaptan olan Hıristiyanların din ve inanç noktasında hak olan vasat inanç çizgisinden saptıkları için, Yüce Allah tarafından şöyle uyarıldıklarını görmekteyiz: *“Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçekten başka bir şey söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resulüdür; Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı “Kün (Ol!)” kelimesi(nin eseri)dir. O'ndan bir ruhtur; şu halde, Allah'a ve peygamberlerine iman edin; Allah üçtür demeyin; sizin için hayırlı olmak üzere böyle demekten vazgeçin; Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehdir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.”*¹ Kur'ân bu ayetiyle, Hıristiyanların, dinlerinde aşırıya gitmekle, nasıl şirke düştüklerini ayrıntılarıyla ortaya koyarken yüce Allah, ehl-i Kitab'ın Hz. Peygamber tarafından da şöyle uyarılmasını istemiştir: *“De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere aşırı gitmeyin!”*² Çünkü, Hıristiyanlar, Hz. İsa ve Annesi Hz. Meryem hakkında ifrat ederek onları ilâhlaştırdılar. Yahudiler ise, tefrit ederek Hz. İsa'nın peygamberliğini inkâr etmekle kalmayıp Hz. Meryem'in iffetine de dil uzatmışlardır. Vasat ve hak olan din-i İslâm ise, Hz. İsa'yı peygamber, Hz. Meryem'i de iffet sembolü kabul etmekle beraber, ikisinin de ülûhiyetini reddederek bunu şirk olarak telakki eder.³

¹ Nisa, 4/171.

² Maide, 5/57.

³ Bkz. el-Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vadîh*, Dâru'l-Cil, et-Tab'atu'l-Âşire, Beyrut 1415, I, 545. Yine bkz. ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, et-Tab'atu's-Sâlise, Dimâşk 1418, VI, 276.

Kur'ân, yine ehl-i Kitabın peygamberlerine karşı sevgide, dolayısıyla da dinlerinde aşırıya gitmeleri sonucunda nasıl şirk bataklığına düştüklerini de şöyle haber vermektedir: *“Yahûdiler, Uzeyr Allah'ın oğludur” dediler. Hıristiyanlar ise, Mesih Allah'ın oğludur” dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (hiçbir gerçeği yansıtmayan) sözleridir. Onlar bu sözlerini, daha önce inkâr edenlerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da çevriliyorlar?”*¹

Elbette ayette dikkat çekilmek üzere açıklanmayan çevrildikleri şey; hak, vasat ve itidal çizgisi olan tevhit inancıdır.

Kur'ân bu şekilde din ve inançta ifrata varan bu kesime yönelik eleştirisini şöyle yoğunlaştırmaktadır: *Yahudiler, Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hıristiyanlar) ise, rahiplerini ve Meryem oğlu İsa'yı rab edindiler. O'ndan başka ilâh yoktur. O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır.”*² *“İsrail oğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânetlenmiştir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır.”*³

Kur'ân, böylece ehl-i Kitabın içine düştüğü açmazdan önemle bahsederken, ehl-i İslâm'ın da dikkatini çekerek bir nevi, *“Siz de peygamberinizin, ulemâ ve meşâyihinizin sevgisinde ehl-i Kitabın yaptığı gibi ölçüyü kaçıırırsanız, aynen onların durumuna düşersiniz!”* şeklinde dolaylı bir mesaj vermektedir. Resul-i Ekrem, bu konuda şu uyarıyı yapmaktadır: *“Sakın dinde aşırılık yapmayın! Sizden öncekileri helâke götüren, onların dinde aşırı gitmeleri idi.”*⁴ Kur'ân, direkt olarak da Müslümanlara şu açık uyarıyı yapmaktadır: *“Ey iman edenler, eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin! İçinizden kim onları dost edinirse, işte zalimlerin ta kendileridir.”*⁵

5.2. İbadette Vasat

İbadet, Yüce Allah'ın başta hayat olmak üzere kullarına vermiş olduğu sayısız nimetler aracılığıyla onlara göstermek ve yaşatmak istediği engin sevgisine, kullarının da O'nun hoşlandığı bir

¹ Tevba, 9/30.

² Tevbe, 9/31.

³ Maide, 5/78.

⁴ en-Nesâî, *es-Sünenu's-Suğra*, Mektebetu'l-Matbu'ati'l-İslâmiyye, et-Tab'atu's-Sâniye, Halep 1986, V, 268.

⁵ Tevbe, 9/23.

tarzda ubudiyet adıyla yine sevgiyle karşılık verme faaliyetidir. Bu nedenle ibadet, insan ile Yaratıcı arasındaki dostluk sözleşmesinin gereğinin ifasıdır. “Bezm-i Elest”¹ olarak tabir edilen ve Rububiyet-Ubûdiyete ilişkisi bağlamındaki bu sözleşme, her iki tarafa da bazı haklar vermiştir. Cabir b. Abdillâh’tan gelen bir rivayete göre, Resulullah (s.a.s) bu hakları şöyle açıklamıştır. “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, Ona ibadet ederek, hiçbir şekilde O’na şirk koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, bunu yerine getirdikleri takdirde onlara azap etmemesidir.”²

Unutulmamalıdır ki, Yüce Allah’ın üzerindeki bu nevi hak, kendisinin kulları namına kendi üzerinde kabul ettiği bir haktır; yoksa kulun Rabbi üzerinde bir hak iddia etmesi söz konusu olamaz. İşte ibadet, sırf bu dostluk sözleşmesine dayalı olarak insanın yaratılış amacı kılınmıştır.³ Buna göre ibadetsizlik, atomlardan güneşlere kadar her şeyin üzerinde birleştiği ahde vefa gerçeğine⁴ ters düşmek, Yaratıcıyla olan bu sözleşmeyi askıya almak veya tanımamaktır. Bundan dolayı, “Kim namazı kasten terk ederse, Allah ile yaptığı sözleşmeden çıkmış olur”⁵ hadisine dayalı olarak namazı terk edenin hükmü, itikat mezhepleri arasında bir tartışma konusu olmuştur.⁶

Yüce Allah, yaratılış amacının gerçekleştirilmesi, O’nunla olan dostluğun sürdürülmesi ve güçlendirilmesi açısından, insanın rahatlıkla yerine getirebileceği şekilde, ibadetlerin farziyet miktarını belirlemiş; nevâfili ise, kullarının isteğine bırakmıştır. Bu nedenle farzların miktarında insanın azaltma veya çoğaltma yapma gibi bir yetkisi bulunmamaktadır. Ancak kişinin, nevâfilde Resulullah’ın

¹ Bu sözleşme için, bkz. A’raf, 7/172.

² el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *Sahîhu’l-Buhârî*, Daru Tavki’n-Neca, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Byy., 1422, VII, 170.

³ “Ben cinlerle insanları sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 51/57).

⁴ “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes, O’nu tesbih eder. O’nu övgüyle tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur; ne var ki siz onların tesbihini tamamen anlayamazsınız.” (İsra, 17/44).

⁵ Abdurrezzak b. Hemmam es-San’ânî, *el-Musannef*, el-Mektebu’l-İslâmî, et-Tab’atu’s-Sâniye, Beyrut 1403 III, 124.

⁶ Bkz. el-Cürcânî, *İ’tikadu Eimmeti’l-Hadîs*, Dârü’l-Âsime, et-Tab’atu’l-Ûlâ, Riyad 1412, I, 2.

(s.a.s) tavsiye ettiği miktarın altına inmesi veya üstüne çıkması gibi ifrat- tefrit durumlarına düşmesi söz konusu olabilmektedir.

İbadet noktasında Şeytanın, insanlara karşı kullandığı iki türlü taktiği vardır. Birincisi, öncelikle insana çeşitli bahanelerle ibadeti terk ettirmeye çalışmasıdır. İkincisi ise, terk ettiremediği takdirde aşırıya kaçmasını teşvik ederek onu ibadetin özünden uzaklaştırmaya, böylece ibadetin içini boşaltmaya çalışmasıdır. O halde ibadette vasat hal, Yüce Allah'ın farz kıldığı ve Resulullah'ın sünnet olarak tavsiye ettiği miktardır. Bunun aşığı tefrit, üstü ifrattır. Zamanla bazı insanlar, ibadet noktasında da ya normalin altında kalmışlar veya üstüne çıkmak istemişlerdir. Bu noktada ifrata kaçma arzusunun örneklerini bizzat Asr-ı saadette görmekteyiz. Sahabeden üç kişilik bir grup, Resulullah'ın (s.a.s) bazı hanımlarına müracaat ederek, Onun nafile ibadetini sordular. Kendilerine Resulullah'ın (s.a.s) ibadeti açıklanınca, "Geçmiş ve gelecek bütün günahları Allah tarafından bağışlanmış olduğu halde, biz nerede, Resulullah nerede?" diyerek kendileri için bu ibadet miktarını az buldular. Bunun üzerine bunlardan birisi, "Ben yılın bütün gecelerini namazla geçireceğim" dedi; diğer biri, "Ben de yılın bütün günlerini oruç tutmakla geçireceğim" dedi; sonuncusu ise, "Ben de kadınlara (eşlerime) hiç yaklaşmayacağım" dedi. Bunu haber alan Resulullah (s.a.s) onlara, "Siz; şöyle, böyle diyorsunuz ama Allah'tan en fazla korkunuz ve O'ndan en fazla sakınınız, benim. Bununla beraber, ben geceleri namaz kılar, uyur ve eşlerimle beraber de olurum; bazen nafile oruç da tutar, bazen de iftar ederim (bazen de dinlenirim). İşte bu benim sünnetimdir; o halde kim benim sünnetimden ayrılırsa, benden değildir" buyurdu.¹ Görüldüğü Resulullah (s.a.s), bu uyarısıyla ibadette de ümmetini ifrat ve tefritten kaçındırıp, vasat noktaya çekmek istenmiştir.

5.3. Sevgide ve Nefrette Vasat

Yüce Allah, şu koca Kâinatı, sevgi temelinin üzerine yaratmıştır. Atomlardan güneşlere kadar her şey, sevgi ekseninde dönmekte ve kâinat sevgiyle aydınlanmaktadır. O halde sevgi, şu kâinatın yaradılış nedenidir. İnsanı Kâinatın özü ve küçük bir örneği olarak yaratan yüce Allah, kullarının mutlu bir hayat yaşamaları

¹ el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, et-Terğîb anî'n-Nikâh, VII, 2.

açısından, güzellik ve çirkinliğin, iyilikle kötülüğün bir arada harman olduğu bu dünyada hep iyilik ve güzelliklerle haşır-neşir olmaları için onlara sevgi duygusunu, çirkinlik ve kötülüklerden de uzak kalmaları için nefret duygusunu vermiştir.

İnsan, güzellik yanlısı ve çirkinlik karşıtı bir yapıda yaratılmış olmakla beraber, her dönemde birçok insanlar, bu iki noktayı birbirinden tam olarak tefrik edemeyerek ikisini birbirine karıştırma hatasına düşmüşlerdir. Bunun sonucunda, Kâinatı kuşatacak derecedeki geniş ve güçlü bir sevgi enerjisini, Kâinatın Halkına yöneltmeleri gerekirken, kendi tasavvurlarında canlandırdıkları bir takım ilâh ve ilâhelere yöneltmişler ve teksif etmişlerdir. Öbür taraftan fena şeylerden nefret etmeleri gerekirken iki dünya saadetlerini tahrip edecek ölçüde onlarla içli, dışlı olmakla onlara karşı bağışıklık sistemlerinin bozulması sonucunda kendilerinde bir bağımlılık meydan gelmiştir. Böylece sevgi ve nefret duygularının mecralarını değiştirerek, alanlarını birbirine karıştırmışlardır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerimde; kimleri sevip, kimleri sevmediğini değişik ayetlerle açıkça bildirmekle iyilik ve kötülük ile güzellik ve çirkinliğin iç yüzlerini ortaya koymakla kulları açısından bu iki duygunun adeta kullanım alanlarını belirlemiştir. Bununla beraber, bir kısım insanlarda meydana gelen oldukça tehlikeli duygu sapması ve karmaşasını şöyle eleştirmektedir: *"İnsanlardan bazıları, Allah'ı bırakıp da, O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı sever gibi severler; oysa mü'minlerin Allah sevgisi, en güçlü sevgidir."*¹ Yüce Allah, sevgi ve dostluktaki hadd-i vasatın istikametli çizginin takip edilmesi açısından, Kur'ân-ı Kerimde şöyle bir sıralamayı öngörmektedir. *"Sizin dostunuz ancak Allah'tır; Resulüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namaz kılan, zekât veren mü'minlerdir."*² Bu ayet uyarınca, bir mü'min, başka inanç gruplarından olan hiç kimseyi bir mü'min kadar sevmez; yine bir mü'min, en büyük evliyadan dahi olsa, hiç kimseyi Allah'ın Resûlü (s.a.s) derecesinde sevmez;³ Resulullah'ın (s.a.s) sevgisini de hiçbir zaman Allah sevgisi düzeyine

¹ Bakara, 2/165.

² Mâide, 5/55.

³ *"Sizden biriniz, beni babasından, çocuğundan ve bütün insanlardan daha fazla sevmedikçe kâmil manada iman etmiş olamaz."* Ahmed b. Hanbel, Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessesetü'r-Risâle, et-Tab'atü'l-Ülâ, byy. 2001, XX, 202.

çıkarmaz. Bu sıralamayı herhangi bir yerde bozan veya inkıtaa uğratan bir kişi, yukarıdaki ayete göre şirk dairesine girerek en büyük bir zulmü işlemiş ve en büyük belayı başına açmış olur.

Her şeyin yüce Allah'ın mucize sanat eseri olması hasebiyle sevilmeye noktasında bir liyakati vardır. Bu noktadan hareketle Kur'ân'daki sıralamaya hassasiyet gösterilmek kaydıyla herkesi ve her şeyi liyakati derecesinde, "Yaratılanı sev, Yaratandan ötürü!" prensibiyle Allah namına sevmek, fitrî bir ibadet iken, nefsinin hoşlandığı ne olursa olsun mâsivayı kendi hesabına sevmek, bir şirk ve küfürdür, küfran-ı nimettir ve af edilmez bir nankörlüktür.¹ Resulullah (s.a.s), sevgi ve nefretin Allah adına olmasını imanın en güçlü bir bağı, ilim ve amellerin de en üstünü olarak nitelendirmiştir.²

"Din ve İnançta Vasat" adlı başlıkta da açıklamaya çalıştığımız gibi, Kur'ân-ı Kerî Hıristiyanların Hz. İsa sevgisinde, Yahudilerin ise Hz. Uzeyr sevgisinde aşırı giderek onlara, "Allah'ın oğlu" niteliğini atfetmekle nasıl şirke düştüklerini ve bu nedenle Allah'ın kahr ve lanetine nasıl müstahak olduklarını bu konuya bir örnek olarak haber vermektedir.³

Allah dostlarını sevmek, elbette Kur'ânî bir tavsiye olduğundan onların hak ettikleri sevgide kusur etmek, büyük bir hürmetsizliktir. Ancak vahdaniyet anlayışına aykırı bir tarzda, bir takım özellikleri onlara isnat ederek, onların kabir veya makamlarında durup, Yüce Allah yerine, onlardan bir takım isteklerde bulunmak ve bu isteklerini bir takım hurafevarî davranış biçimleriyle sergilemek, en azından onlara o kadar büyük bir hürmetsizliktir. Zira bu gibi bilinçsizce davranışlar, cahiliye müşriklerinin davranış ve söylemleriyle bire bir benzerlik arz etmektedir. Ne yazık ki, bazen ibadetlerinde hassas bir müslüman,

¹ "Sizden herhangi birisi, bir kişiyi sırf Allah için sevmekle, kendisinin ateşe atılması, Allah'ın kendisini kurtardığı küfre dönmesinden kendisine daha hoş gelmedikçe, Allah ve Resulü'nün sevgisi, ona masivalarından daha üstün gelmedikçe, imanın halâvetini (zevkini) bulamaz!" (el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Müsned*, Darü Tavki'n-Neca, et-Tab'atu'l-Ûlâ, b.yy, 1422, VIII, 14).

² Bkz. Ebû Davûd, *Müsnedü Ebû Dâvûd*, Dârü Hicr, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Mısır, 1999, II, 110; el-Bezzar, *el-Bahru'z-Zehhar*, thk. Mahfuzu'rrahman, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 2009, IX, 461.

³ Bkz. "Din ve İnançta Vasat" adlı konu.

bilgisizliğinden dolayı, bu tür inanış ve davranışıyla, Kur'ân'ın önemle uyardığı şirk uçurumuna yuvarlandıklarının farkına bile varamamaktadırlar. Bu ise, vasat ümmet vasfıyla hiçbir şekilde bağdaşmayan oldukça hazin bir tablodur.

Cahiliye müşriklerinin taptıkları ve adları Kur'ân-ı Kerim'de geçen Ved, Süva', Yağûs, Ya'ûk ve Nesr adlı putlar, aslında Hz. Nuh döneminden önce yaşamış salih kişilerin adlarıydı. Bu veli zatlar; ibadete bağlılıkları, züht ve takvadaki hassasiyetleriyle halkın teveccüh ve sevgisini kazanmış, arkalarından gidilen şahsiyetler idi. Bir ara bunların sevenlerinden bir grup insan bir araya gelerek, "Bu büyüklerimizin heykellerini yaptığımız takdirde, ibadet noktasında bizim için daha teşvik edici olurlar" diye bir düşünceye kapıldılar. Daha sonra bu kişilerin vefat etmeleri üzerine, Şeytanın da kalplerinde uyandırmış olduğu bir tahrikle bu düşüncelerini gerçekleştirmek üzere onların heykellerini yapıp, kendilerine ibadet etmeye, hatta kuraklık yıllarında, kendilerinden yağmur dilemeye başladılar.¹ Önce Şam dolaylarında putlaştırılarak kutsanan bu heykeller, bir rivayete göre ismen, diğer bir rivayete göre ise hem ismen, hem cismen ilk defa Amr b. Luhay tarafından Mekke'ye getirildi. Böylece Ved putu, Duvmetu'l-Cendel'de Kelb kabilesinin, Suva' putu Hüzeyl kabilesinin, Yağûs putu Gaif oğullarının, Ya'ûk putu Hemedan'lıların, Nesr putu ise, Himyer'lilerin putu haline geldi.² Hicaz bölgesinde putperestlik ilk defa bu şekilde yayılarak, yeryüzünde tevhit esasına dayalı ilk mabet olarak inşa edilen Kâbe'ye bile putlar sokulmuş oldu. Mekke'nin fethi esnasında Kâbe'de bulunan, bazıları bizzat Hz. Peygamber tarafından düşürülen, kalanlarının tamamı ise, Hz. Ali tarafından kırılan putların sayısı üç yüz altmış idi.³

Görüldüğü gibi putperestlik, salih insanların sevgisinde vasatın üstüne çıkılması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle her

¹ Ebu Cafer et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, Dâru Hicr Li't-Tiba'a vet-Tevzi', et-Tab'atu'l-Ûlâ, Thk. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Yemâme 2001, XXIII, 303; Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyan an Tefsîr'l-Kur'ân*, Thk. Ebu İbrahim b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 2002, X, 46.

² Bkz. en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, Et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 1998, III, 545.

³ Bkz. Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, *Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman*, Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 1423, I, 138.

müslümanın, Yüce Allah'ın koymuş olduğu tüm sınırlarda gibi, bu konuda da belirlediği kırmızı çizgilere azamî derecede hassasiyet göstermesi, oldukça önem arz etmektedir. Yüce Allah, bazı hususlara dikkat çekerken, *"Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın onları aşmayın! Kim Allah'ın koyduğu sınırları aşarsa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir"*¹ şeklinde uyarılarda bulunmaktadır. Bu gibi uyarılar, belirli bir hükümle ilgili olsalar da, kapsamaları geneldir. Kısaca, yüce Allah'ın koyduğu herhangi bir kuralı ihlâl eden, aynı uyarı kapsamına girdiği gibi, dönüş yapmadığı takdirde O'nun sevgisini kaybeden bir zalim halini alır; hatta kural tanımazlıkta ısrarcı tutumunu sürdürdüğü takdirde, Allah tarafından kalbi hidayete kapatılarak mühürlenmiş olanlardan olur.² Konu, Resulullah'ın (s.a.s), *"Dostunu normal düzeyde sev, günün birinde sevmeyen bir kişi haline gelebilir; sevmeyene de normal düzeyde buğzet, o kişi de günün birinde dostun olabilir"*³ mealindeki hadisinde düğümlenmektedir. Kısaca, *"Allah için sevme ve Allah için nefret etme"* prensibine hassasiyet gösterildiği takdirde bu noktada bir sıkıntının yaşanması söz konusu olamaz, aksi takdirde tüm bela ve felâketlerin kapısını başına açmış olur.

5.4. Davette, Tebliğ ve İrşatta Vasat

Davet, tebliğ ve irşat; yakın anlamlar ifade eden, birbirini destekleyip tamamlayan kavramlardır. Davet, yola çağırma; İrşat doğru yolu göstermek, tebliğ ise o yolda seyretme yöntemini ilgiliye iletmektir. İslâm Dini'nin cihan şümül bir din olması hasebiyle tüm insanların, hatta tün varlıkların malıdır. Bu nedenle herkes ve her şey bu dinde hak ve pay sahibidir. O halde tebliğ, kişiye bir hakkının bulunduğuyla ilgili yapılan bir bildirimdir. Davet ise bu hakkın kendisine teslim edilmesine ilişkin yapılan bir çağrıdır. Kur'ânî hakikatler, birer emanettir; ehline teslim edilmesi, emanete riayet gereğidir; aksi ise bir hıyanettir. Ancak Kur'ân, hakkın ehline teslim edilmesinde itidalli bir yol izlenmesini öngörmektedir. Hiçbir tebliğ ve davet, üslup yönünden azarlayıcı hiçbir ifade tarzı içermez. Aksi takdirde o, bir davet olmaz. Bu nedenle yüce Allah, Peygamberine

¹ Bakara, 2/229. Ayrıca bkz. Talak, 75/1.

² Bkz. Yunus, 10/74.

³ et-Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Kahire, ts, V, 213.

(s.a.s) şöyle bir davet üslubunu öngörmektedir: “(Resûlüm), Sen, Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle insanları davet et; onlarla en güzel bir tarz da mücadele et!”¹

Şüphesiz İslâm dini, nasihat dinidir.² Kur’ân-ı Azimüşşan, insan için önemli birçok öğütler de içerdiğinden, Öğüt anlamında “Zikir” olarak da adlandırılmıştır.³ Bu itibarla Kur’ânî ve Nebevî bütün mevzeler gönül açıcıdır.⁴ Ancak iradesini kendi aleyhine kötüye kullanarak, getirilen bütün delillere, tanınan tüm imkân ve verilen önemli mühletlere rağmen, gönül kapılarını sürekli davetlere kapalı tutarak, adeta kendi öz malını almaktan imtina edip bunda inat edenlere karşı yapılacak bir şey yoktur. Peygamberler dahi, bütün iyi dileklerine ve gösterdikleri üstün çabalarına rağmen böyleleri üzerinde etkili olamamışlardır.⁵ Yüce Allah da kendi iradeleriyle ısrarlı bir şekilde dalalette kalmak isteyenleri, zoraki bir şekilde hidayete erdirmek istememiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, Peygamber’ine (s.a.s), “Fayda verdiği takdirde öğüt vermeye devam etmesini,⁶ önyargılı kişilerin öğüt almaktan uzak olduğunu bildirerek,⁷ onlar üzerinde fazla ısrarcı olmamasını ve bütün çabalara rağmen hidâyete gelmediklerinden ötürü, onlara fazla üzülmemesi noktasında teselli babından şöyle uyarmıştır: (Ey Resûlüm,) Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; bilakis Allah dilediğine hidayet verir;⁸ “Bu yeni Kitaba inanmazlarsa (ve bu yüzden helâk olurlarsa), arkalarından üzümlere neredeyse, kendini harap edeceksin!”⁹ (Resûlüm,) Onlar iman

¹ Nahl, 16/280.

² el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, XXI, s. 1; Müslim b. el-Haccac, *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts, I, 74.

³ “İşte bu Kur’ân’da bizim indirdiğimiz hayırlı ve faydalı bir öğüttür.” (Enbiya, 21/50).

⁴ “Bu Kur’ân Rabbinizden gelen basiretlerdir (Kalp gözlerini açaçn beyanlardır); inanan bir kavim için hidâyete ve rahmet rehberidir.” (A’raf, 7/203).

⁵ “Ey Resulüm! Sen her sevdiğini hidayete erdiremezsin, ancak Allah dileğini hidayete erdirir.” (Kasas, 28/57).

⁶ Bkz. A’lâ, 87/9.

⁷ “Kendilerine gerçeği açıklayan elçi geldiği halde, nerede onlarda öğüt almak?!” (Duhan, 44/13).

⁸ Kasas 26/58.

⁹ Kehf, 18/6.

etmiyorlar diye, neredeyse kendine kıyacaksın!”¹; “İnkâr edenleri, sen uyarsan da uyarmasan da onlar için eşittir; iman etmezler.”²

Görüldüğü gibi Yüce Allah, insanlar için maddî ve manevî açıdan kurtuluş vesilesi olan tebliğ, davet ve irşat ile bunların sonucundaki tepkilere karşı tahammül noktasında bile Peygamberini hadd-i vasata çekerek vazifesinin sadece tebliğden ibaret olduğuna dikkat çekerek, neticeyi değerlendirmenin sadece kendisine ait olduğunu mükerreren bildirmiştir.³

5.5. Sorumlulukta Vasat

Kur’ân, insanın sorumluluğunu, suya atılan bir taşın meydana getirdiği iç içe daireler gibi; kendi nefsinden başlamak üzere, insanlarla olan alakadarlık durumuna göre, farklı boyutlara taşımaktadır. “Ey iman edenler kendinizi ve ehlinizi yakıtı insanlarla taşlar olan bir ateşten koruyun!”⁴ ayeti, insanı merkeze almakla beraber “ehil” اهل kavramıyla sorumluluk alanını genişletmektedir. Ehil; ünsiyet anlamına geldiğine göre, kişinin eşinden ve çocuklarından başlamak üzere alakadar olduğu herkes bu kavramın anlam kapsamına girmektedir. O halde dinî açıdan kişinin sadece kendisine karşı ödevini yapmış olması, bir bencillik ve tefrittir. Bu ayet böylece kişiyi tefrit halinden çıkarmaktadır. “Hepiniz çobansınız, hepiniz de çobanlığımızdan sorumlusunuz!” hadisi de bu ayetin en güzel tefsiridir. Bu hadise göre herkesin bir yöneticilik yönü olduğu gibi, her yöneticiliğin de bir eğitimcilik yönü vardır. Kişi başta kendi kendisinin yöneticisi ve eğitimcisidir. Ancak bu genel yöneticilik ve eğitimcilik politikasında İlâhî ilkeler esas teşkil eder. Gerek yönetim, gerekse eğitim aşamalarında bu temel ilkelere aykırı davranıldığı, onlar eksik bırakıldığı veya ihmal edildiği takdirde, kişi hem kendisine, hem başkasına zulmetmiş olur; çünkü kişinin kendisini, sadece kendi nefsinden sorumlu bilmesi bir tefrit ise, kendi nefsinin ihmal ederek başkasının ıslahıyla uğraşması, bir ifrattır. Bu gibi

¹ Şu’ara 26/3.

² Bkz. Bakara, 2/6; Yasin, 36/10.

³ “Sana ancak tebliğ düşer, hesap da sadece bize aittir.” (Ra’d, 13/40). Bu ayetle beraber, “Peygambere düşenin tebliğ olduğu” konusu Kur’ân-ı Kerim’de 12 yerde geçmektedir.

⁴ Tahrim, 66/6.

kimseler hakkında, şöyle söylenmiştir: “Kendisi, nâ kabal-i ıslah iken, ıslah etmek ister rağmenca ahval-i âlemi.” Kur’ân bu hali, “*Ey iman edenler, siz kendinize bakın! Siz doğru yolda olunca, sapan kimseler size zarar vermezler.*”¹ ayetiyle tadil etmektedir. Bu ayet kişiyi, gittikçe genişleyen sorumluluk dairelerinin merkezine almaktadır. Merkezî sorumluluk ise, sorumluluk alanının en büyük noktası olduğundan, çabaların en büyüğünü gerektirir. Bu nedenle bu noktada elde edilen başarı da başarıların en büyüğüdür. Bundandır ki, Resul-i Ekrem (s.a.s) bu alanda gösterilen çaba ve gayretleri, “Cihad-ı Ekber” olarak nitelendirmiştir;² çünkü burada en büyük düşmanı mağlup etmenin, onun saldırılarına set çekmenin veya taşkınlık geçitlerini kapatmanın başarısı olması hasebiyle büyük bir kurtuluş söz konusudur.³ Kur’ân bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: “*Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.*”⁴; “*Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için cennet yegâne barınaktır*”⁵

Bu ayetler ile benzerleri bir arada mütalaa edildiğinde, sorumluluğun ifrat, tefrit ve vasat dereceleri bulunmuş olur. Buna göre, kişinin sadece kendisinin ıslahıyla meşgul olması tefrit, kendisini ihmal ederek başkasının ıslahıyla uğraşması ifrat iken, kem kendisi, hem sorumluluğu altındaki kişilerin ıslahı için çaba göstermesi ise, hadd-i vasattır.

5.6. Beşerî Güçlerin Kullanımında Vasat

Yüce Allah, tehlikelere maruz, değişikliklere muhtaç ve onlarla karşı karşıya bulunan insan bedenine ruhu yerleştirdikten sonra, onun yaşayabilmesi için üç çeşit kuvvet ihdas etmiştir.

¹ Maide 5/105.

² Hz. Cabir’in rivayetiyle gelen konuyla ilgili gelen hadis lafız bakımından zayıf kabul edilmişse de, *وانها لكبيرة* “Sabır ve namazla Allah’tan yardım dileyin! Bu da oldukça büyük bir şey (nefis mücadelesi) dir” (Bkz. Bakara, 2/42.) anlamındaki ayetle onaylı olduğundan hadis, mana bakımından âlimlerce sahih kabul edilmiştir (Bkz. Zeynü’-d-Din Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan, *Câmi’u’l-Ullûm ve’l-Hikem*, Müessesetu’r-Risâle, et-Tab’atu’s-Sâbi’a, Beyrut 2001, I, 489).

³ Bkz. İbn Hanbel, *Müsnedü’l-İmam Ahmed b. el-Hanbel*, Müessesetu’r-Risâle, et-Tab’atu’l-Ûlâ. Thk. Şuaybu’l-Ernaut-Âdil Mürşid, Beyrut 2001, XIII, 162.

⁴ Şems, 91/10.

⁵ Naziat, 79/40-41.

Bunlardan birincisi, menfaatleri celp etmeye yarayan şehevî güç; ikincisi, zararlı şeyleri defetmeye yarayan gadabî güç; üçüncüsü de faydalı ve zararlıyı, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt etmeye yarayan aklî güçtür.

İnsandaki bu güçlere bir sınırlandırma getirilmediğinden her birinin yukarıdaki konularda olduğu gibi; ifrat, tefrit ve vasat olmak üzere üç mertebesi vardır.

5.6.1. Şehvî Güç

Şehvî gücün tefrit mertebesi humud, (sönüklüktür) ki, ne helâle, ne harama iştihası yoktur. İfrat mertebesi fücurdur (günahta aldırışsızlıktır) ki, ırz ve namus düşmanlığına arzudur. Vasat mertebesi iffettir ki, helâle arzusu var, harama yoktur.

Şehvî gücün; yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi dalları da vardır ki, bunların da her birinin bu şekilde üç mertebesi vardır.

5.6.2. Gadabî Güç

Gadabî gücün tefrit mertebesi cebanet (korkaklıktır) ki, korkulmayacak şeylerden bile korkar. İfrat mertebesi, tehevürdür (bir işe düşüncesizce atılmaktır) ki, maddî, manevî hiçbir şeyden korkmaz. İşte bütün istibdatlar, zulümler bu mertebenin ürünüdür. Vasat mertebesi şecaattir ki, dinî ve dünyevî hukuku için canını feda eder ama meşru olmayan şeylere karışmaz.

5.6.3. Aklî Güç

Aklî gücün tefrit mertebesi gabavettir ki, hiçbir şeyden haberi olmaz. İfrat mertebesi cerbezedir ki, hakkı batıl, batılı da hak olarak gösterebilecek bir zekâyâ sahiptir. Vasat mertebesi hikmettir ki, hakkı hak bilip ona uyar, batılı batıl bilip ondan kaçınır.¹ Bu prensibe uyanlar hakkında yüce Allah şu iltifatı göstermektedir: “Kime hikmet verilmişse, işte ona pek çok hayır verilmiş demektir.”²

İşte Fatıha suresindeki “sırat-ı müstakim” الصراط المستقيم tabiri; şecaat, iffet ve hikmetin karışımından ve özünden meydana gelen denge ve adalete işaret etmektedir.

¹ Bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *İşaratu'l-İcâz*, s. 32.

² Bakara, 2/269.

5.7. Tüketimde Vasat

Yüce Allah kulları için şu kâinatı, sayısız nimetlerle doldurmuş, dünya sofrasına da bu nimetlerinin envai çeşitlerini dizmiştir.¹ Kulları için özel hazırladığı bu sofraya da açlık, susuzluk ve iştiha gibi saikalarla onları buyur etmektedir. Bundan maksat ise, nimetlerinden kullarına yedirdiği yiyeceğin, içirdiği suyun atomları sayısınca sürekli sevgi mesajlarını göndermektir. Yeme ve içmede öngörülen hamd ve şükür, O'nun bu engin sevgisine ve paha biçilmez nimetlerine sevgi ve saygı cinsinden verilmek istenen bir karşılıktır.

Allah Teâlâ, bu yüce maksadını gerçekleştirmek için kullarının keyif ve zevklerini tam olarak karşılayacak oldukça geniş bir helâl dairesi hazırlamıştır. Çeşitli ayetlerle bu alanda yer alan sayısız temiz, hoş ve helâl nimetlerinden istifade etmeye tekrarlarla teşviklerde bulunmuştur.² Ancak bu helâl daireden ihtiyaç oranında tam olarak yararlanmasını sıkça istemekle beraber, aşırıya gitmelerinden veya normalin altına kalmalarından da hoşlanmadığını mükerreren bildirmiştir. Bir ziyafette oburca yemek misafirlik kurallarına nasıl aykırı ise, çok az yemek de aynı aykırılıktır. Ziyafetten sonra teşekkür etmemek ise tamamen görgüsüzlüktür. Tüm bunlar, ev sahibinin hoşuna gitmeyen davranışlardır. O bakımdan ikisi arasında bir yolun yani burada. Yüce Allah bu noktada da vasat bir yolun takip edilmesine ilişkin şöyle bir talimat vermektedir: *“Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma! Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.”*³

Bu ayetten de anlaşılacağı üzere, tüketimde de; tefrit, ifrat ve vasat olmak üzere üç merteye bulunmaktadır. Harcamanın tefriti cimriliktir ki, yüce Allah, Kıyamet gününde cimrilik yapanların boyunlarına, cimrilik yaptıkları şeylerin dolanacağını ihtar ederek⁴ Kur'ân-ı Kerim'in farklı on yerinde cimrileri değişik tarzlarda

¹ “Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız, sayamazsınız!” (İbrahim, 14/34; Nahl, 16/18).

² “Ey iman edenler, size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin; eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız, O'na şükredin” (Bakara, 2/172).

³ İsra, 17/29.

⁴ Bkz. Âl-i İmran, 3/180.

kınamıştır. İfrat mertebesi israf ve savurganlıktır ki, yüce Allah, savurganlık yapanları, şeytanın kardeşleri olarak ilan etmiştir.¹ Fıtratta israf, yaradılıştaki da abeslik olmadığından, israf eden, yaradılış kanunlarına aykırı hareket etmiş olur. Vasat mertebesi ise infaktır. İnfak ise, kişinin elindeki malî imkânlarla kendisine, ailesine, akrabasına, yoksullara, yolda kalmışlara gereği kadar harcamada bulunmasıdır. Tüm bu noktalarda yapılan harcamalar, Allah yolundaki infak olup burada bir farklılık söz konusu değildir; zira kişinin kendisine ve aile efradına israfa kaçmadan ve normalin altına da düşmeden ihtiyaç oranında, vasat düzeyde yapmış olduğu harcama da, Allah'ın rızasına uygun düştüğünden Allah yolundaki infak kapsamındadır. Ancak kişinin kendi helâl malından da olsa, şahsına ve ailesine vasatın üstünde, ihtiyaç fazlası yapmış olduğu harcama israf olduğundan haram dairesine girdiği gibi, fazla kısıtlama yaparak vasatın altına düşmesi de, cimrilik olduğundan yine harama girmektedir. Zira yüce Allah, nimetinin eserini kulunun üstünde görmekten hoşlanır.² Bu nimet eserini üzerinde göstermeyenler, küfran-ı nimet ettiklerinden, yine haram işlemiş olurlar. Allah Teâlâ, şer-i şerife uygun olan infakı, yedi başak bitiren ve her başağında yüz dane bulunan bir tohum tanesine benzemiştir.³

Ancak, İmam-ı A'zam, "israfta hayır olmadığı gibi, hayırda da israf yoktur" demekle hayır ve hasenat noktasında israfın olmayacağını belirtmiştir.⁴

Sonuç

Başta Kur'ân-ı Kerim ve hadis mecmuaları olmak üzere, konuyla ilgili kaynaklarda yapılan inceleme ve araştırma sonucunda, genel anlamda şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Yüce Allah, yaradılış itibariyle eşref-i mahlûkat olmaya aday olarak yarattığı insanların, bu şerefe layık bir kıvama gelebilmeleri

¹ "Saçıp savuranlar, şeytanın kardeşleridir; şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür." (İsra,17/27)

² Bkz. et-Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî, el-Halebî, et-Tab'atu's-Sâniye, Mısır 1975, V, 123.

³ "Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her bir başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat, kat fazlasını verir." (Bakara, 2/261).

⁴ Bkz. Bediüzzaman, *Mektubat*, On Dokuzuncu Mektup, s. 660.

için bu dünyayı, bir yönüyle bir imtihan salonu ve bir yarışma meydanı olarak hazırlamıştır. Bu doğrultuda, herkesin bu yarışmadan amaçlanan hedefi yakalayabilmesi ve bu sınavdan başarıyla çıkabilmesi için de tüm imkânları sağlamıştır. Bu kapsamda, her kavme birer rehber ve eğitimci rolünde peygamberler ile bir program ve ders çalışma kaynağı niteliğinde de kitaplar ve suhuflar göndermiştir.

Peygamberlerin eğitim ve irşatlarından sorumlu oldukları bu kavimler; bazen bir aile, bazen bir kabile, bazen bir aşiret, bazen bir köy, bazen bir kasaba, bazen de bir şehir halkı olmuştur. İlkokul, ortaokul, lise, lisans, ön lisans, lisansüstü gibi çeşitli öğretim kademelerinde ders veren kişilerin ortak vasfı eğitimcilik olduğu gibi, küçükten büyüğe farklı kitlelere yüce Allah tarafından insanlığa gönderilen elçilerin ortak vasıfları da peygamberlik olmuştur. Ancak peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilen Resul-i Ekrem, “Biz seni tün insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.”, “Biz seni, âlemlere sadece rahmet olarak gönderdik.” gibi ayetlerin ihbarıyla dünya üniversitesinin tek muallimi ve mürşidi olarak gönderilmiştir. Bir sınıftaki tüm öğrencilere aynı hoca tarafından ders verilmekle beraber, o öğrencilerin hayat şartları, yetenek ve ilgileri gibi durumlarının farklılıkları, eğitimdeki başarılarının da farklılık arz etmesine neden olduğu gibi, aynı peygamber, aynı kavmin tüm fertlerine aynı rehberliği yapmakla beraber, onların karakter ve ilgi farklılıkları da hidayet noktasındaki durumlarının farklı olmasına sebebiyet vermiştir. Genelde her kavmin inananları, inanmayanlarına göre azıkta kalmıştır. Bazı peygamberlerin sadece tek bir inananı olduğu gibi, bazılarının da inananı hiç olmamıştır. Bu peygamberan-ı izam arasında ümmeti en büyük olan ve bağlılık bakımından en ileride olan ve her asırda gittikçe daha çok artış gösteren ümmet, Resulullah’ın ümmetidir.

Her peygamber gibi Resulullah (s.a.s) da vefat etmekle her ne kadar ümmetinin arasından şahsen ayrılmışsa da, tüm insanların hidayet rehberi ve Onun en büyük mucizesi olan Kur’ân-ı Kerim ile Onun birinci derecedeki tefsiri olan sünnetinin, ümmeti arasında Kıyamete kadar baki kalacağı ayet ve hadislerle bildirilmiştir.

Resulullah’ın (s.a.s), “Benim ümmetimin âlimleri, Benî İsrail’in peygamberleri gibidir.”, “Ümmetim arasından, insanları hakka ileten,

iyilikleri tavsiye edip, kötülüklerden sakındıran bir grup eksik olmayacaktır” şeklindeki hadisleriyle haber verdiği gibi, ümmeti arasından Onun misyonunu devam ettiren kutuplar ve mürşitler her asırda yetişerek ümmetine rehberlik yapmışlardır. Bu rehberlik hizmetini üstlenerek ümmetin yolunu aydınlatacak âlimler, Kıyamete kadar da yetişmeye devam edecektir.

Her bir eğitim aşamasından sonra bir sınavın yapılması bir gereklilik olduğu gibi, Hz. Âdem ile başlayan insanlık eğitimi ve sınavının, aralıksız bir şekilde kıyamete kadar devam edeceği de Kur’ân’da sarahaten bildirilmiştir. Buna göre, her toplum içinde buluş çağına varmış tüm fertler için kural ve kulvarları belirlenmiş yarışmalar, periyodik olarak başlatılmış olup, sonuçları sürekli kayıt altına alınmaya devam edilmektedir.

Çoğu rivayetlere göre, yüce Allah’ın yüz yirmi dört bin, bazı rivayetlere göre ise, daha da çok peygamber göndermiş olması, O’nun bu eğitim ve sınava ne kadar önem verdiğini net olarak göstermektedir. Kur’ân, değişik ayetleriyle, Sünnet de farklı rivayetleriyle Hz. Âdem’den itibaren dünya imtihanına tabi tutulmuş kavimler içinde, başarı düzeyi en yüksek olan milletin, Ümmet-i Muhammed olduğunu ilan etmiştir.

Bu ümmet ise üstünlüğünü; akıl, kalp ve duyguları arasındaki dengeli halinden; toplumsal ilişkilerdeki ve meseleleri çözme ve değerlendirmesindeki âdilliğinden, söz ve davranışlarındaki uyumluluğundan, görüş ve düşüncelerindeki tutarlılığından, özellikle de birbirlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmesinden, kısaca hayatın her alanında vasat bir çizgiyi takip edişinden almaktadır. Kuşkusuz bu ümmet ise, bu derece liyakatini Resulullah’tan (s.a.s) almış olduğu terbiyeye borçludur.

Bu hususiyetler her ne kadar ümmetin tümünde veya çoğunda görülmesi de, Resulullah’ın (s.a.s) verdiği habere göre, ümmetinin içinden kıyamete kadar bu dinamikleri ayakta tutmaya devam edecek olan kesimler, bu ümmetin özünü teşkil ettiğinden ümmet genelini temsil ederler.

Yüce Allah’ın, herkesin bu büyük sınavı başarmasını istediği, her kese aynı imkânı tanımış olmasından anlaşılmaktadır. Ancak sınavın gereği olarak kimileri başarılı olmuş, kimileri de dereceye girmiştir; kimileri sınavı kaybetmiş, kimileri de sınav dışı kalmıştır.

Aralıksız devam etmekte olan bu sınavda başarı gösterenlerin ve yarışmada dereceye girenlerin, daima Kur'ân ve Sünnetin öngördüğü vasat çizgiyi takip edenler olduğu, bunu kaybedenlerin ise; ya tefritte kalanların ve ifrata kaçanların olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ, byy. 2001.
- Askerî, Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl B. Said, *Mu'cemu Furuki'l-Luğaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Kum 1412.
- Beğavî, Ebu Muhammed el-Huseyin b. Mesud b. Muhammed b. el-Fraa', *Me'âlimu't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk. Abdu'r-Rezzak el-Mehdî, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, et-Tab'atu'l-Ûlâ, III, Beyrut 1420.
- Bezzar, *el-Bahru'z-Zehhar* (I-XVII), thk. Mahfuzu'r-Rahman, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2009.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh *Sahîhu'l-Buhârî*, Daru Tavki'n-Neca, et-Tab'atu'l-Ûlâ. et-Terğîb Ani'n-Nikâh, byy., 1422.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sihah Tâcu'l-Luğa*, Daru'l-İlm Li'l-Melâyîn et-Tab'atu'r-Râbi'a, Beyrut 1987.
- Cürcânî, Ebu Bekir b. Ahmed b. İsmail *İ'tikadu Eimmeti'l-Hadîs*, Dârü'l-Âsime, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Riyad 1412.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru İhyau'l-Kütubi'l-Arabiyye, Kahire 1383.
- el-Hamevî, Ahmed b. Muhammed b. Ali *el-Misbâhu'l-Münîr fi Garîbi'iş-Şerhi'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Ebû Davûd, Süleyman b. Davûd b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd*, Dâr-ü Hicr, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Mısır 1999.
- Ebu Davûd, Süleyman b. el-Aş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Ame el-Ezdî, *Sünenü Ebî Davûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Kasım en-Nisabûrî, *Î'cazu'l-Beyan fi Meâni'l-Kur'ân*, Thk. Hanif b. Hasan el-Kasımî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 1415.
- Hicâzî, Muhammed d Mahmud, *et-Tefsîru'l-Vadîh*, Dâru'l-Cîl, et-Tab'atu'l-Âşire, Beyrut 1415.

- İbn Âşûr, Muhammed b. et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, Tunus 1984.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, b. Hilâl, el-Esedî es-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Müessesetü'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Beyrut 2001.
- İmam Malik, b. Enes b. Malik el-Medenî, *el-Muvatta'*, Müesseset-ü Zayed b. Sultan Âl-ü Neheyân, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Ebu Zabî, 2004.
- Kazvinî, Ahmed b. Faris b. Zekeriyya' *Mücmelu'lluğa*, Müessetu'r-Risale, Beyrut 1986.
- Mukâtil b. Süleyman el-Ezdî, *Tesîr-ü Mukâtil b. Süleyman*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Beyrut 1423.
- Müslim b. el-Haccac, *Sahîh-u Müslim*, Thk. Muhammed Fuad Abdu'l-Bâkî, Beyrut, ts.
- Nesefî, Ömer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail, *Talebetu't-Talebe*, Mektebetu'l-Âmire, Bağdat 1311.
- , *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Beyrut 1998.
- Nevevî, *el-Minhac Şerh-u sahih-i Müslim b. el-Haccac*, Daru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, et-Tab'atu's-Sâniye, Beyrut 1392.
- Nursî, Bediüzzaman Said, *İşaratu'l-Îcâz fi Mezann'il-Îcâz*, thk. İhsan Kasım es-Sâlihî, Daru'n-Neşr li Sozler, et-Tab'atu's-Sâlise. Kahire 2004.
- , *Emirdağ Lahikası*, İstanbul 1993.
- , *Mektubat*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2001.
- Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsir b. Abdillah, *Teyşîru'l-Kerîmi'r-Rahman fi Tefsîr-i Kelâmi'l-Mennan*, Thk. Abdurrahman b. Mualla el-Luveyhik, Müessesetu'r-Risâle, et-Tab'atu'l-Ûlâ, byy. 2000.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşfü ve'l-Beyan an Tefsîri'l-Kur'ân*, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Thk. Ebu İbrahim b. Âşûr, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Sebtî, İyad b. Musa b. İyad b. Amrun *Meşâriku'l-Envâr fi Sihâhi'l-Âsar*, el-Mektebetu'l-Atîka ve Daru'l-Âsar, Beyrut ts.
- Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, c. 5, s. 213. Kahire, ts.
- Taberî, Ebu Cafer *Tefsîru't-Taberî*, et-Tab'atu'l-Ûlâ. Thk. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Dâru-u Hicr Li't-Tiba'a vet-Tevzi', Yemâme 2001.

Takıyyu'd-Din, Süleyman b. Benîn b. Halef b. Avd, *İttifaku'l-Mebânî ve İftiraku'l-Meânî*, Daru Ammar, et-Tab'atu'l-Ûlâ, Ürdün 1985.

Tirmizî, *Sünen-ü Tirmizî*, Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Babî, el-Halebî, et-Tab'atu's-Sâniye, Mısır 1975.

Zeynü'd-Din Abdurrahman b. Ahmed b. Receb b. el-Hasan, *Câmi'u'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Müessesetu'r-Risâle, et-Tab'atu's-Sâbi'a, Beyrut 2001.

Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, et-Tab'atu's-Sâlise, Dimeşk 1418.